

BELLETEN

Cilt/Vol.: 88 - Sayı/Issue: 311
Nisan/April 2024

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 17.07.2023
Kabul/Accepted: 08.01.2024

DOI: 10.37879/belleten.2024.147

Araştırma Makalesi/Research Article

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Elçiliği

Ömer Gezer*

Öz

Bu makale Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa elçiliğini konu ediniyor. Söz konusu elçilik, şimdiye kadar Osmanlı tarihçiliğindeki hâkim modernleşme paradigmasının etkisiyle tarihî bağlamından kopararak incelenmiş, Yirmisekiz Çelebi'ye Osmanlı/Türk modernleşme tarihinde şahsına münhasır paye verilmiştir. Buna göre, "Lale Devri"nin reformcu veziriâzamu Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Yirmisekiz Çelebi'yi Batı medeniyetini incelemesi ve kendisine reform önerileri getirmesi için Fransa'ya göndermişti. Bu iddianın mesnedi olmadığını ortaya koyan akademik yayınlara rağmen tarihçiler bu galattan vazgeçmemişlerdir. Oysa gerek Osmanlı gerekse Avrupalı çağdaş kaynaklar, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçiliği için yeterince zengin malumat sağlamaktadır. Osmanlı diplomasi pratikleri düşünüldüğünde çağdaşlarınca olağanüstü görülen bu elçilik, yalnızca Marki de Bonnac'ın değil, İstanbul'daki Habsburg kapı kethüdası Joseph von Dirling'in ve İngiltere elçisi Abraham Stanyan'ın da dikkatini çekmişti. Bilhassa Dirling ve daha sonra Habsburgların Paris'teki elçisi Pentenriedter, bu elçiliğin hedefini ve Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'teki ve Fransa'dan döndükten sonra İstanbul'daki faaliyetlerini Viyana'ya aktarmıştır. Başlangıçta Bâbiâli ve Versailles arasında Habsburg aleyhtarı ittifak kurulacağından endişe

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Assoc. Prof., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of History, Ankara/TÜRKİYE, omergezer@hacettepe.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6678-5777>

edilse de sonuçta, Malta'daki Osmanlı esirlerinin Fransa'nın aracılığıyla kurtarılması için yapılan görüşmelerin, bu elçiliğin yegâne siyasi misyonu olduğu anlaşılacaktır. Sultan ve vezîriâzamı arasındaki yazışmalar ve Vakanüvis Raşid Efendi'nin yazdıkları da bu konudaki Habsburg ve İngiliz istihbaratını teyit eder: Yirmisekiz Çelebi'nin Fransa elçiliği, yalnızca Avrupa'daki diplomatik gelişmeleri yerinde takip etmeyi hedefliyordu. Ne var ki Osmanlı diplomasisinin kurumsal yetersizliği bu misyonu siyasi ve diplomatik olarak semeresiz bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Osmanlı diplomasisi, Lale Devri, Osmanlı-Fransa İlişkileri, Nevşehirli İbrahim Paşa, Marki de Bonnac, Joseph von Dirling.

The Embassy of Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi to France

Abstract

This article focuses on the embassy of Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi to France. Until now, this embassy has been analyzed by detaching it from its historical context under the influence of the paradigm of modernization in Ottoman historiography, and Yirmisekiz Çelebi has been given a unique place in the history of Ottoman/Turkish modernization. Accordingly, Nevşehirli Damat İbrahim Pasha, the reformist Grand Vizier of the “Tulip Period”, sent Yirmisekiz Çelebi to France to study Western civilization and bring him reform proposals. Despite academic publications showing that this claim has no basis, historians have not abandoned this fallacy. However, contemporary sources, both Ottoman and European, provide a wealth of information on the embassy of Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi. Considered extraordinary by his contemporaries given Ottoman diplomatic practices, it attracted the attention not only of Marquis de Bonnac but also of Joseph von Dirling, the Habsburg resident in Istanbul, and Abraham Stanyan, the British ambassador. In particular, Dirling and later the Habsburg ambassador in Paris, Pentenriedter, reported to Vienna the aims of this embassy and the activities of Yirmisekiz Çelebi in Paris and in Istanbul after his return from France. Although initially there were fears of an anti-Habsburg alliance between the Sublime Porte and Versailles, in the end, the negotiations for the rescue of the Ottoman prisoners in Malta through the intermediation of France proved to be the sole political mission of this embassy. The correspondence between the Sultan and his Grand Vizier and the records of Imperial Historian Raşid Efendi confirm the Habsburg and British intelligence on this matter: Yirmisekiz Çelebi's embassy to France was only intended to follow diplomatic developments in Europe on the ground.

However, the institutional incompetence of Ottoman diplomacy rendered this mission politically and diplomatically fruitless.

Keywords: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Ottoman Diplomacy, Tulip Period, Ottoman-French relations, Nevşehirli İbrahim Paşa, Marquis de Bonnac, Joseph Von Dirling.

Giriş: Bağlamından Koparılmış Bir Elçilik

Osmanlı tarihçiliğindeki hâkim paradigma, 18. yüzyılı Osmanlı'nın klasik çağı ile modern Türkiye'nin doğuşu arasında geçiş dönemi olarak görür: Osmanlı/Türk modernleşmesinin ilk adımları 18. yüzyılda atılmıştır, bu yoldaki tökezlemeler modernleşme karşıtı hareketlerin sonucudur.¹ Bu kurgunun bilindik örneklerinden biri, "Lâle Devri"ndeki "Batılılaşma" çabalarının "gerici" bir isyan neticesinde akim kaldığıdır. İsyanın hedefindeki Vezîriâzam Damat İbrahim Paşa, imparatorluğun "gerilemesini" Avrupalı reformlarla önleyebileceğini düşünmüş, Paris'e gönderdiği Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'den "hidematı siyasiyesi haricinde Fransanın vesaiti umran ve maarifine dahi lâykıyla kesbi ittıla ederek kabili tatbik olanlarını"² rapor hâlinde kendisine sunmasını istemişti³. Bu gözle bakıldığında, Fransa Sefâretnâmesi fevkalade önemi haizdir: "Hiçbir kitap garphlaşma tarihi-

- 1 Bu paradigma üzerine inşa edilmiş geniş literatüre işaret etmek imkânı olmadığından okuru öncü ve klasik şu çalışmalara yönlendirmek istiyorum: Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garphlaşma Hareketleri (1718-1839)", *Tanzimat I: Yüzcüncü Yıldönümü Münasebetiyle*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 13-30; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyas, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara 2000. 18. yüzyıl tarihini "ara[da] dönem" olarak yorumlayan paradigmanın eleştirisi için bk. Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito*, S. 19, *Osmanlılar Özel Sayısı*, 1999, s. 189-199.
- 2 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası*, Devlet Basımevi, İstanbul 1939, s. 44.
- 3 Mehmed Efendi'ye verildiği Gerçek tarafından malum ilan edilen talimatın benzerleri, III. Ahmed devrinin diğer elçilerine de yakıştırılır. Örneğin: "III. Ahmed döneminde Paris, Londra ve Viyana gibi başkentlere gönderilen fevkalade elçiler artık buralardaki yeni siyasal ve toplumsal ortamı izlemek, İstanbul'a aktarmakla da görevliydi." Bk. Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi – Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 258. Keza: "Sadrazam İbrahim Paşa, Avrupa'nın askerî gücünün kaynağını öğrenmek amacıyla Paris, Viyana ve Moskova'ya elçiler gönderdi. Gönderilen elçilerden sadece diplomatik ve ticari antlaşmaları imzalamaları değil, aynı zamanda Avrupa diplomasisi ve askerî gücü hakkında bilgi edinmeleri de istenmiştir." Bk. Turgut Subaşı, "Lâle Devri'ne Ait Bir İslahat Takriri", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan-Hüseyin Saraç-A. Gökçe Özcan, Kömen Yay., Kayseri 2018, s. 288-289. Oysa bu dönemde Londra'ya elçi gönderilmemiş, Viyana'ya ve Moskova'ya ise Avrupa'nın askerî gücünü öğrenmekten ziyade, diplomatik meseleleri halletmek üzere elçi yollanmıştı.

mizde bu küçük ‘Sefâretnâme’ kadar mühim bir yer tutmaz. [...] Bu sefâretnâme-de bütün bir program gizlidir.”⁴

Mezkûr paradigmanın Sefâretnâme’ye atfettiği önem en somut hâliyle Fatma Müge Göçek’in kitabında görünür. Göçek, “malum talimatı” Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin elçiliğinin merkezine yerleştirir ve şöyle der: “Osmanlılar, askerî başarısını açıklayabilmek için Fransız medeniyetini teknolojik açıdan gözlemlemek istiyordu.”⁵ Ancak ortada bir sorun vardır: Sefâretnâme’nin içeriği. Göçek, Mehmed Efendi’nin misyonu ile “Osmanlı Batılılaşmasının” programı olması icap eden Sefâretnâme arasındaki tezdâ, bu yazın türünün sınırlarıyla açıklar⁶.

- 4 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001, s. 44. Tanpınar, şöyle devam eder: “Yazık ki, ne Damat İbrahim Paşa bir yenileşme programını hazırlayabilecek kadar irâdeli bir şahsiyeti, ne de devri buna müsâitti.” Bk. *age.*, s. 44. “Lâle Devri”ni kamuya mal eden Ahmed Refik ise bu elçiliği İbrahim Paşa’nın eseri olarak görüyordu, bk. Ahmed Refik [Altınay], *Târîhi Simâlar*, Kitâbhâne-i Askerî, İstanbul 1331 [1912-13], s. 33. Tanpınar, Sefâretnâme’nin yazıldığı ve yayımlandığı devirde doğrudan etkisi bulunmadığını kabule hazırsa da alıntılanan iddiası birçok tarihçi tarafından paylaşılr, hatta aşılır. Örneğin: “Versay Sarayı [...] Avrupa dışı kültürlerin ehlileştirilmesinde aynı rolü üstlenir. Balo, tiyatro ve opera gösterimleri ile yabancı sefirler uyarlaşma yolunda ehlileştiriliyorlardı. Yirmisekiz Çelebi, böylesi bir uyarlaşma projesinin bir parçası idi. Onun somut olarak gözlemleyip ülkesinde gerçekleştirmeye çalıştığı medeniyet, kendisinden sonra bir ideolojiye dönüşecek ve Osmanlı’nın ilk ideolojisi olacaktır.” Bk. İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay., Ankara 2006, s. 168-169.
- 5 Fatma Müge Göçek, *East Encounters West – France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford Uni. Press, New York 1987, s. 9-10. Göçek’in araştırmasını Batılılaşma paradigmasının hâkim olduğu çağda ve bu paradigmanın en önemli mümessillerinden Bernard Lewis’in danışmanlığında hazırladığını vurgulamak gerekiyor. Göçek’in kitabı yayımlanmadan bir süre önce Lewis’in, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Paris elçiliğini “Müslümanların Avrupa’yı keşfi” bağlamında değerlendirdiği hatırdâ tutulmalıdır. Bk. Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, W. W. Norton, New York 2001, s. 114 vd. (İlk basımı 1982’de).
- 6 Göçek’e göre sefâretnâmeler son derece dikkatli üslupla yazılıyordu; Fransa Sefâretnâmesi de bu sebeple yalnızca resmî ve diplomatik bir anlatı olabilir. Bk. Göçek, *age.*, s. 16-17. Sefâretnâmeler üzerine daha kapsamlı incelemeler için bk. M. Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnâmelerin Kaynak Değeri”, *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, 1996, s. 319-338; Kemal Beydilli, “Sefâret ve Sefâretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXX, 2007, s. 9-30. Beydilli, makalesinde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’ye değinmezken, Yalçınkaya ise Fransa Sefâretnâmesi ile “Lâle Devri” arasında bir bağ kurar, bir başka çalışmasında da Yirmisekiz Çelebi’yi medeniyeti gözlemleyen ve Türkiye’ye taşıyan birisi olarak tanımlar. Bk. Yalçınkaya, “Türk ve Fransız Kültürlerinin Etkileşiminde Paris Elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Rolü (1720-1721)”, *Osmanlı Devleti’nin Diploması Tarihi – Makaleler I*, ed. M. Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Altınordu Yay., Ankara 2020, s. 71.

Esasen Sefâretnâme'nin muhtevasını yüzeysel, hatta zayıf bulan tarihçiler de vardı⁷, ancak Göçek'in kitabında görünen hâkim bakış açısına yönelik en ciddi eleştiri, ilk olarak, Berrak Burçak'ın kaleminden geldi. Burçak, tarihin gidişatına bakılarak Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçiliğine ve Sefâretnâme'ye önem atfedildiğini söyledikten sonra, malum talimata şüpheyle yaklaşarak “Bu görüş ciddiye alınabilir mi? Sonuçta, Mehmed Efendi kimdi ya da Batı medeniyeti neydi ki?” diye sorar ve tarihin farklı akması hâlinde Sefâretnâme'nin yazarının “ilerlemeci birinden ziyade terbiyeli bir turist olarak” temayüz edeceğini iddia eder⁸.

Aynı tarihlerde “Lâle Devri” anlatısını yapı sökümüne tabi tutan çalışmasında Can Erimtan, Yirmisekiz Çelebi'nin Fransa elçiliğini ve mezkûr talimatı da mercek

- 7 Örneğin Berkes'e göre Sefâretnâme yeni bir bakış açısıyla yazılmıştır ancak yüzeyseldir. Bk. Berkes, *age.*, s. 56. Yirmisekiz Çelebi'nin Avrupa kurumlarını ve bunları ortaya çıkaran felsefeyi anlayamadığı hakkında bk. J. M. Stein, “An Eighteenth-Century Ottoman Ambassador Observes The West: Ebu Bekir Ratip Efendi Reports on the Habsburg System of Roads and Posts”, *Archivum Ottomanicum*, C X, 1985, s. 221.
- 8 Berrak Burçak, “Osmanlı Sefaret Müessesesi ve 18. Yüzyıl Osmanlı Tarihi: Göçek'e Bir Alternatif”, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu Norman Itzkowitz Armağanı*, ed. Baki Tezcan-Karl Barbir, çev. Zeynep Nevin Yelçe, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007, s. 178. Burçak'ın, Göçek'in kitabına yönelik eleştirisi, her ne kadar makalenin kaynakçası bunu göstermese bile, Batılılaşma paradigmasını ve bunun içinde “Lâle Devri”ni sorgulayan araştırmaların arttığı zamanda yazılmıştır. Burada, makalenin odağını korumak endişesiyle bu literatüre atf vermeyeceğim. Fakat şu iki çalışmayı mutlaka zikretmeliyim: Can Erimtan, “The Case of Saadabad: Westernization or Revivalism?”, *Art Turc – Turkish Art, 10th International Congress of Turkish Art, Geneva, 17-23 September 1995, Proceedings*, Fondation Max Van Berchem, Cenova 1999, s. 287-290; Tülay Artan, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitinin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, S. 83, *Osmanlı: Muktedirler ve Mâdunlar*, 2000, s. 292-322. Erimtan, makalesinde Yirmisekiz Çelebi'ye ve Sefâretnâmesine Osmanlı/Türk modernleşmesinde atfedilen yeri Osmanlı mimarisi üzerinden sorgularken, Artan genel olarak dönemi lüks ve sefahat çağından ziyade Osmanlı tarihinin bütününe teşmil edilebilecek kavramlarla düşünmek gerektiğini yazar. Bu ikinci bakış açısı “Lâle Devri”ni matruşkanın küçük parçası olarak görmeyi, yani bu dönemi Osmanlı tarihinin genel seyri içinde ele almayı öneren Feridun Emecen'in makalesinde de mevcuttur: “Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve ‘Lale Devri’ Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. LII, 2018, s. 79-98. Burada son olarak yaptığı çalışmalarla dönemi tarihselleştiren Selim Karahasanoğlu'nun araştırmalarına da işaret etmeliyim. Örneğin: *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Binghamton University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York 2009. Karahasanoğlu, tezinde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa elçiliğinin modern devlet inşasındaki yerini, devrin matbaa, tulumbaçılar ocağı yahut çeviri faaliyetleri gibi yenilikleriyle birlikte ele alır, ancak bunları Batılılaşma paradigmasıyla okumak yerine imparatorluğun kendi iç dinamiklerinin sonucu olarak görür, bk. *agt.*, s. 8. Karahasanoğlu, “Lâle Devri” literatürünü kritik ettiği bir başka makalesinde de bu iddiasını aynı cümlelerle tekrar eder, bk. “The Tulip Age in Ottoman Historiography: A Critique”, *History From Below A Tribute in Memory of Donald Quatert*, ed. Selim Karahasanoğlu-Deniz Cenk Demir, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 167.

altına almış, Ali Suavi'nin sürgün günlerinde neşrettiği Fransa Sefâretnâmesi'nin ön sözünde talimatın izlerini bulmuştur: Buna göre Ali Suavi, Sefâretnâme'nin varlığından etkilenmiş, böylesi farklı bir metnin niçin yazıldığını merak etmiş, nihayetinde İbrahim Paşa'nın Yirmisekiz Çelebi'ye şifahen talimat verdiği sonucuna ulaşmıştı. Ali Suavi'nin “şifahi talimatı” –çağdaş Osmanlı kaynaklarında zikredilmediği hâlde– Gerçek'in eserinde “malum talimata” dönüşmüş ve böylece kabul edilegelmişti⁹.

Bu takdirce, ortada akademik olarak mesnetsiz bir iddia vardı ve delil bulunmadığı sürece, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçiliğine yakıştırılan modernleştirici misyon anlatısının terk edilip elçiliğin kendi bağlamında incelenmesi gerekiyordu. Ancak böyle olmadı. Yirmisekiz Çelebi'ye dair yahut onun bahsinin geçtiği metinlerde “malum talimata” atf verilmeye¹⁰, Sefâretnâme'nin “Osmanlı Batılılaşmasının” öncü metinlerinden birisi, belki de birincisi olarak takdimine devam edildi¹¹.

2018'de yayımlanan iki makale, hem “Lâle Devri”ni hem de “malum talimat” meselesini yeniden akademinin gündemine taşıdı. Bu makalelerden ilkinin altında Feridun Emecen'in imzası bulunur. Emecen, “Lâle Devri”nin yahut III. Ahmed'in saltanatının ve Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinin nasıl yorumlanabileceğine dair bir dizi öneride bulunurken “bu dönemin ‘gerçek tarihi zemine çekilerek’ yeni bir bakışla değerlendirilmesinin gerekli olduğu ve bu yolda ampirik veyahut ‘vâkıa’ya yönelik çalışmaların çoğalmasına ihtiyaç bulunduğu” tespitini/çağrısını da yapar¹². Aynı sene yayımlanmış diğer makalede ise, Aytac Yıldız maarif

9 Can Erimtan, *Ottomans Looking West? The Origins of the Tulip Age and its Development in Modern Turkey*, I.B.Tauris, Londra 2008, s. 105-108.

10 Örneğin bk. Zeki Arıkan, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XLIII, 2013, s. 551-552. Keza bk. Aydın Süer, *Diskurse des Niedergangs – Reflexionen über das Eigene und das Fremde in osmanischen und türkischen Reiseberichten*, Springer VS, Wiesbaden 2019, s. 97, 100-101. Süer, “Lale Devri” paradigmasıyla ilgili Erimtan'a atf verir; Yirmisekiz Çelebi'ye verilen “malum talimata” dair yazdıklarını ise görmezden gelir.

11 Bu bağlamda Fransa Sefâretnâmesi'ne atfedilen başarıları yeniden üreten şu eseri örnek olarak gösterebilirim: Türkan Polatçı, “Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C II/S. 2, 2011, s. 249-263. Polatçı, Sefâretnâme'nin muhtevasıyla “Lâle Devri”nin dinamiklerini oluşturduğunu, Patrona Halil İsyanı ile bu değişim dönemi son bulsa bile karantina uygulaması, kadınların sosyal hayatta görünmeleri, opera ve tiyatro benzeri sanatların sarayca desteklenmesi gibi hususlarda Osmanlı modernleşmesine örnek olduğunu yahut ilham verdiğini iddia eder.

12 Emecen, *age.*, s. 81. Emecen'in çağrısına karşın dijital devrimle birlikte perçinlenen akademik tüketim alışkanlıkları devam etmektedir. Nitekim, makaleye atf veren ilk çalışmalardan birisinde,

kavramının tarihiyle meşgul olduğu çalışmalarının neticesinde, İbrahim Paşa'nın Yirmisekiz Çelebi'ye Fransa'nın maarifini incelemesi için talimat vermesinin mevzubahis olamayacağı -Erimtan'ın meseleye katkısı zikretmeden- vurgular¹³.

“Lâle Devri” sefâretnâmeleri ele alınır, fakat yazar Emecen'in çağrısına kulak vermek yerine, Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'te yarattığı Osmanlı tesiri bahsinde mezkûr makaleye atf verir. Bk. Gökhan Eşel, “Lale Devri Sefâretnamelerinin Osmanlı Modernleşmesindeki Yeri”, *Asya Studies – Akademik Sosyal Araştırmalar*, C VI/S. 2, 2022, s. 44. Eşel, yalnızca Yirmisekiz Çelebi'nin değil, Dayezâde İbrahim'in, Dürrî Efendi'nin ve Nişli Mehmed Ağa'nın sefâretnâmelerinin de Osmanlı/Türk modernleşmesinde etkili olduğunu iddia eder. Eşel'e göre “Nevşehirli İbrahim Paşa, bu dönemde Avrupa'yı tanımak gerektiğini fark eden ilk Osmanlı sadrazamıdır. Avrupa devletlerinin İstanbul'daki elçileriyle düzenli ilişkiler kurmuş ve Osmanlı tarihinde ilk kez, Avrupa devletlerine 'ad-hoc' diplomasi yürüten geçici elçiler gönderilmesini sağlamıştır. Gönderilen bu elçiler sadece askeri ve ticari antlaşma yapmaya gitmemişler esasen Avrupalı devletlerin askeri gücü ve devlet yapılarıyla ilgili bilgi edinmek temel görevleri olmuştur.” Bk. agm., s. 42. “Gerileme” ve “ilerleme” paradigmalarına bağlı tarih tasavvurundan uzaklaşarak dönemi incelemek gerektiğine yönelik bir başka çağrı için bk. Mehmet Yaşar Ertaş, “Lale Devri'ne Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Politik Psikoloji Perspektifi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 85, *Metafor ve Gerçeklik Arasında Lâle Devri 1718-2018*, 2018, s. 312.

- 13 Aytaç Yıldız, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'e Neden Gitti? Türk Tarih yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 85, *Metafor ve Gerçeklik Arasında Lâle Devri 1718-2018*, 2018, s. 113-123. Yıldız, “malum talimat”ın geçmişi ortaya koyar ve buna atfıta bulunan literatürün somut delil gösteremediğini belirtir, bk. agm., s. 118. Yıldız, makalesini görmezden gelinecek bir iki cümle dışında neredeyse harf-be-harf aynen bir defa daha şurada yayımlamıştır: “Türk Tarih yazımı Üzerine Eleştirel Bir Deneme – Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'e Neden Gitti?”, *Toplumsal Tarih*, S. 307, Temmuz 2019, s. 78-83. Yıldız'ın makalesinin her iki yayınında da Erimtan'ın çalışmalarını görmemiş olması önemli bir eksiklik. Erimtan'ın ve Yıldız'ın çalışmalarına rağmen akademik kabuller sürmektedir. Örneğin; Pasarofça Antlaşması'nı incelediği ayrıntılı monografisinde Hüseyin Onur Ercan, Yirmisekiz Çelebi'nin biyografisine dair kısaca malumat verirken sözde talimata değinir. Bk. *Pasarofça Antlaşması 1718 -Diplomasi ve Barış*, TTK Yay., Ankara 2022, s. 129. İstanbul'un bilim dünyasına mercek tuttuğu kitabında Harun Küçük de “malum talimat”ı zikreder ve kaynak olarak Râşid Târihi'ni gösterir. Bk. Küçük, *Science without Leisure - Practical.Naturalism in Istanbul, 1660-1732*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2020, s. 189. Küçük'ün yönlendirdiği kaynağa bakıldığında, Yirmisekiz Çelebi'ye verildiği yazla gelen talimat değil, Dayezâde İbrahim Paşa eliyle VI. Karl'a gönderilen nâme-i hümayûnun sureti görülecektir. Nitekim Osmanlı vakanüvisi, Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in elçiliği hakkında malumat verirken eserinin herhangi bir yerinde “malum talimat”tan bahsetmemiştir. Bu bir tarafa bırakıldığında, Küçük'ün Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'te Akademi'yi ve gözlemeyi ziyaret etmesini hayli önemsediyiğini, bunu kitabı için muhtemel dönüm noktalarından biri olarak gördüğünü belirtmek gerekir, bk. *age.*, s. 40. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçiliğini bilim tarihi açısından ele alan daha erken tarihli bir çalışma için bk. Berna Kılınç, “Yirmisekiz Mehmed Çelebi's Travelogue and the Wonders that Make a Scientific Centre”, *Travels of Learning: A Geography of Science in Europe*, ed. A.Simoes, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2003, s. 77-100. Kılınç'ın makalesini kaleme aldığı tarihte Burçak hakim paradigmayı sorgulamamış, Erimtan ve Yıldız “malum talimat” üzerine yazmamıştı. Bu nedenle, Kılınç Yirmisekiz Çelebi'nin misyonu hakkında literatürü tekrar eder, fakat farklı olarak, Yirmisekiz Çelebi'nin Fransa'nın yükselişinde bilimin önemini takdir edemediğini yazar, bk. agm., s. 93.

Şu hâlde; Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin bağlamından koparılmış Fransa elçiliğini tarihî zemine çekmek lüzumu ortadadır. Elinizdeki makale, bu yolda bir adım atarak, Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğini çağdaş diplomatların merceğinden inceleyecek, bu elçiliği ortaya çıkaran siyasi ve diplomatik ortamı, elçiliğin Osmanlılar ve Osmanlı tarihi için yerini ve önemini tespit etmeye çalışacaktır. Bunun için, Osmanlı kaynakları arasında Mehmed Efendi'nin Paris'e niçin gönderildiğine dair mevcut en açık bilgiye atf vererek başlamanın doğru olacağı kanaatindeyim:

“Düvel-i Nasârâ dâimâ birbiriyle mürâselât ve elçiler irsâline hâlî olmayup, bu tarîk ile birbirlerinin hareket ve niyyet ve hakikat-i hâl-i kuvvet ü miknetlerinden haberdâr ve ale'l-husûs bi'l-cümle mülûk-ı Nasârâ tarafından Devlet-i Aliyye'ye elçiler tevârüdüyle müsteclib-i ahbâr olmaktan hâlî değiller iken, memâlik-i mülûk-ı etrâfa elçiler irsâlinde ber-minvâl-i muharrer müsellemler ü mukarrer olan fevâid Devlet-i Aliyye tarafından matrûh-ı tâkçe-i ihmâl kılınmak mugâyir-i vâki'-i hâl olduğun sadrîa'zam-ı nebâhat-şî'âr hazretleri tefekkür ü tedebbür buyurup, bu mülâhaza-i nâfi'a ile Françe tarafına bir elçi irsâl eylemek üzere karâr verdiler.”¹⁴

Küçük'ün kitabında, Kılıç'ın iddiasına değinmeyip yalnızca opera dekoru için makaleye atf vermesi dikkat çekicidir. Sadece akademik araştırmalarda değil, akademisyenlerin kaleminden çıkmış popüler tarih yazılarında da söz Yirmisekiz Çelebi'ye gelince malum yeniden ilan edilir. Örneğin: “[...] bu devir, günümüzde Osmanlı tarihindeki ilk ciddi Batılılaşma girişimi olarak kutsanıyor. İlk kez rastlanan birtakım yenilikler Batılılaşmanın simgesi olarak gösteriliyor. En göze çarpanları arasında kuşkusuz Fransa'ya gönderilen sefaret heyeti sayılmalıdır. Heyetin gizli görevi tasarlanan ıslahatlar için Batudan nelerin örnek alınabileceğini gözlemlemektir.” Bk. Kahraman Şakul, “Lale Devrinde Askerî İslahat Düşüncesi”, *Aktüel Tarih*, S. V, Aralık 2022, s. 30. Hâkim paradigmaya eleştirel yaklaşmasına rağmen Şakul'un Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliği hakkındaki modern literatürde bir kenara koyması, ezber bozan eserlerin ancak uzun senelerde etkisini gösterebileceğine delildir. Yerleşmiş kabullerin literatürdeki tezahürlerine son bir örnek: “Sultan III. Ahmed, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye bizzat gittiği yerlerdeki uygulamaları öğrenerek gelip kendilerine aktarmasını istemiştir. Böylece Osmanlı sultanları isteyerek Batudan gelen bilgiye kucak açmaya başlamışlardır.” Bk. Adem Ölmez, “Batıyı Anlatan İlk Osmanlı Metinleri” *Bau Bilgisi'nin Yorumlanması*, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C 6/S. 11, 2020, s. 174.

- 14 Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur vd., Klasik Yay., İstanbul 2013, s. 1186. Ahntıya literatürde ilk defa İsmail Hakkı Uzunçarşılı atf yapar. Bk. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 275 (İlk baskı 1948'de). Uzunçarşılı, Osmanlı siyasi tarihini yazdığı eserinde de Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğini, Damat İbrahim Paşa'nın “Avrupa siyasetine yakından vakıf olmak” arzusuna bağlar. Bk. *Osmanlı Tarihi*, C IV/1, TTK Yay., Ankara 1995, s. 150-151. Uzunçarşılı, Yirmisekiz Çelebi'yi değilse de Damat İbrahim Paşa'yı ve hükümetini “Avrupa ile sıkı münasebata ehemmiyet vererek oradaki terakkıyattan istifade için bir kapı açmış” olarak tanıtır ve bu tohumun semeresini sonraki zamanlarda verdiğini yazar. Bk. *Osmanlı Tarihi*, s. 171.

1. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'e Elçi Olarak Gönderilmesi

Yukarıda alıntıladığım metinde Vakanüvis Râşid Efendi, Hristiyan devletlerin birbirlerinin ve tabii Osmanlı İmparatorluğu'nun da siyasetinden haberdar olmak için elçiler gönderdiğini, bu pratiğin faydalarından yararlanmak için Damat İbrahim Paşa'nın Fransa'ya elçi göndermeye karar verdiğini yazar. İbrahim Paşa'nın bu kararına takaddüm eden günlerde Osmanlı diplomasisinin gündemi şöyleydi: Pasarofça Antlaşması'nın mübadelesi için Viyana'ya Dayezâde İbrahim elçi olarak gönderilmiş, benzer vazifeyle Damian Hugo von Virmondt İstanbul'a gelmişti. III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa barış taraftarı siyaset takip etmek istiyordu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “tabiatı itibarıyla harpten, mücadeleden nefret eden, memleketi sulh ve sükûn içinde inkişaf ettirmeği isteyen ve aynı zamanda zevk ve sefaya düşkün ince mizaçlı” Vezîriâzam'ın “Avrupa ahvaline sükûnetle seyirci kalmak istediği muhakkaktı.” diye yazar¹⁵. Oysa III. Ahmed ve İbrahim Paşa arasındaki yazışmaların gösterdiği üzere, ordunun ve hazinenin tükendiği bilen Sultan ve Vezîriâzam, Pasarofça'da kaybedilen toprakları kurtarmanın vaktini kolluyordu¹⁶. Esasında İspanya'nın Habsburg elindeki Sardinya'ya yönelik askerî harekâtı Bâbiâli için fırsat yaratmıştı, ancak Osmanlı ricali savaşı devam ettirmek yerine, antlaşma müzakerelerinde bunu lehine kullanmayı tercih etmişti¹⁷. Bu isabetli bir tercihtir. Nitekim Akdeniz'deki savaşın seyri, erken başarılarına karşın İspanya aleyhine dönmüş, Habsburglar İngiltere, Hollanda ve Fransa'dan oluşan ittifakın yardımıyla savaşı kazanmıştı¹⁸. Vezîriâzam,

15 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 148 ve 150. Uzunçarşılı, burada Hammer'i takip eder. Bk. Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, C VII, Hartlebens Verlag, Peşte 1831, s. 255. Hammer ise İngiltere elçisi Abraham Stanyan'ın ülkesinin Viyana maslahatgüzarı Saphorin'e yazdığı mektuba atıfta bulunur. Stanyan, bu mektubunda İbrahim Paşa'nın esasen Habsburglar ve Bourbon İspanyası arasındaki savaşa yönelik tavrını aktarmıştı. Uzunçarşılı'nın İbrahim Paşa'yı betimleyen satırlarında “Lâle Devri” paradigması sezilir. Bununla birlikte Stanyan, İbrahim Paşa'nın zevk ve sefaya düşkün olduğunu belirtse de Vezîriâzam'ın başarısızlıkla bitecek bir savaşın Sultan'ı ve kendisini mahvedeceğinden haklı olarak korktuğunu, zira son harbin gösterdiği üzere Osmanlı askerlerinin Hristiyan ordularının disipliniyle baş edemediklerini tecrübe ettiğini düşünüyordu. Bk. The National Archives (NA), State Papers (SP) 97/24-4, fol. 399r-399v., Stanyan'dan John Carteret'a, İstanbul 16/27 Eylül 1721.

16 Şaduman Tuncer, *Sultan III. Ahmed – Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti*, TİMAŞ Yay., İstanbul 2023, s. 135.

17 Ercan, *age.*, s. 33. Bourbon İspanya'sı ile Habsburglar arasındaki savaşa dair İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'e yazdıklarının gösterdiği üzere Osmanlıları böylesi bir tercihe zorlayan ordunun ve hazinenin durumu, Bk. Erhan Afyoncu (haz.), *III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayınlarında Sultan ve Diploması*, Yeditepe Yay., İstanbul 2022, s. 85-87.

18 İspanya'nın Akdeniz'de başlattığı savaş ve Dörtlü İttifak'a giden süreç için bk. J. O. Lindsay,

İspanyol donanmasının aldığı mağlubiyeti Fransa elçisi Bonnac'tan öğrenmiş ve muhtemelen bu konuda başka haberler bekleyen III. Ahmed'e ilettiği. İbrahim Paşa, aynı telhisinde Bonnac'ın Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamiri için müsaade istediğini yazmış, III. Ahmed tamiratın Habsburglar yerine Fransa'nın ricasıyla yapılmasını uygun bulmuştu¹⁹.

Fransa'ya elçi gönderilmesi bu şartlar altında gündeme geldi. Damat İbrahim Paşa, Fransa elçisi Marki de Bonnac'a niyetinden ilk defa 9 Ekim 1719'da bahsetmiş, bu fikir, elçiye yeni ve olağanüstü görünmüştü²⁰. Gilles Veinstein, bu fikrin yenilikçi tarafının, Paris'e gönderilecek Osmanlı diplomatının alışlageldiği üzere çavuş, müteferrika yahut kapıcıbaşı değil elçi ünvanı taşıması olduğunu yazar²¹. Oysa bilindiği ve yine Veinstein'in da işaret ettiği üzere, Bâbüâlî'nin Fransa'ya göndermek için düşündüğü ilk isim Kara İnci namında bir kapıcıbaşıydı²². Osmanlı

"International Relations", *The New Cambridge Modern History*, C VII, University Press, Cambridge 1966, s. 196-198.

- 19 "France'nin recâsıyla olmak müstahsendir." Bk. Afyoncu (haz.), *III. Ahmed'in...*, s. 77-78. Hristiyan aleminin kutsal mekanlarından olan Kilise'nin kubbesinin tamiri Fransa Kralı ve Habsburg Kayzeri arasında rekabet konusuydu. Pasarofça Antlaşması'nın müzakereleri sırasında Habsburg murahhasları, Karlofça Antlaşması'nın 10. maddesine dayanarak Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamiri için ruhsat istemiş, ancak talepleri kabul görmemişti. Bk. Ercan, *age.*, s. 173. Bonnac, bu meseleye müdahil oldukları takdirde Habsburgların gelecekte bunu savaş bahanesi olarak kullanabileceklerine yönelik Bâbüâlî'de propaganda yapmıştı. Bk. M. Charles Schefer, *İstanbul'da Fransız Elçiliği Marki de Bonnac'ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri*, çev. Ali Şevket Bizer, TTK Yay., Ankara 2017, s. 24-25, 170. İstanbul'a gelecek Rusya elçisinin de Kilise'nin tamiri için talepte bulunacağından endişe ediliyordu. Bk. Râşid, *age.*, s. 1151. Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamiri meselesi zaten bir süredir Osmanlı-Fransız ilişkilerinin gündemindeydi. Fransa elçileri ve Bâbüâlî'nin bu konudaki yazışmaları için bk. Eray Akçay, *İBB Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, Nr. O. 34'te Kayıtlı Fransa'nın İstanbul Elçisi Marquis de Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi ile Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014. Literatürde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'e elçi olarak gönderilmesi bahsinde Kutsal Kabir Kilisesi'nin onarılmasına dair verilen bu izin ya ilişkileri geliştirmek için bir fırsat yahut İbrahim Paşa'nın "malum talimat"ını yerine getirmek için bir bahane olarak yer alır. Örneğin bk. Ahmed Refik, *age.*, s. 20-21; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 150-151; Göçek, *age.*, s. 4, 8, 10.
- 20 Bu sadece Bonnac'ın görüşü değildi. İngiltere'de yayımlanan Applebee's Original Weekly Journal da Mart 1721'de elçiliği 18. yüzyılın en sıra dışı ve yenilikçi adımı olarak duyurmuştur. Bk. Ünal Araç, *İktidar ve Sanat Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)*, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2022, s. 154.
- 21 Gilles Veinstein, *Mehmed efendi – Le Paradis des infidèles. Relation de Yirmisekiz Çelebi Mehmed efendi, ambassadeur ottoman en France sous la Régence, Traduit de l'ottoman par Julien-Claude Galland*, François Maspero, Paris 1981, s. 21-22, 29.
- 22 Schefer, *age.*, s. 28; Ahmed Refik, *age.*, s. 21; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seyirleri ve Sefaretnameleri*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yay., Ankara 1992, s. 54; Veinstein, *age.*, s. 24; Göçek, *age.*, s. 10.

sarayının Versailles'a gönderdiği son elçilerin benzer ünvanları haiz olduğu hatıra getirilirse²³, Damat İbrahim Paşa imparatorluğun diploması pratiklerinin çizdiği çerçevenin henüz dışına çıkmamıştı. Yani 1720'nin ilk haftalarında, Paris'e gönderilecek Osmanlı elçisi bahsinde her şey olağandı. Yeni ve olağanüstü olan, Kutsal Kabir Kilisesi'nin kubbesinin Fransa Kralı'nın inayeti ile tamir edilmesine III. Ahmed'in izin verdiğini müjdeleyen nâme-i hümayûnun Paris'e götürülmesi gibi sıradan bir mesele için Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin²⁴ seçilmesiydi.

O günlerde İstanbul'da bulunan Virmondt'a göre bütün bunlar Bonnac'ın işiydi: Fransa elçisi, Paris'e nâme-i hümayûnla birlikte elçi olarak bir ağa gönderilmesi için uğraşıyordu²⁵. Bonnac'a bakılırsa, 11 Şubat'ta, yani Virmondt'un tahririnden bir gün

Kara İnci'ye dair literatürde başkaca bilgi bulunmazken, ismini ilk olarak kimin zikrettiğini – akla ilk olarak Bonnac geliyorsa da – tespit edemedim. Elçilik hakkındaki ilk akademik çalışmayı sefâretnâmenin Fransızca tercümesiyle birlikte Fransız arşiv evrakını da kullanarak kaleme alan d'Aubigny ise makalesinde Kara İnci'den bahsetmez. Bk. E. d'Aubigny, "Un ambassadeur turc a Paris sous la Régence", *Revue d'histoire diplomatique*, C III, 1889, s. 78-91 ve 200-235.

- 23 Bunlardan Süleyman Ağa'nın elçiliği hakkında bk. Phil McCluskey, "An Ottoman Envoy in Paris: Süleyman Ağa's Mission to the Court of Louis XIV, 1669", *Osmanlı Araştırmaları*, C XLVIII, 2016, s. 337-355. Daha az bilineni ise, 1708 Sonbaharında Kapudan Paşa'nın maiyetinde bulunan Ömer Bey-oğlu'nun dönemin Fransa elçisi Feriol tarafından kaçırılan Ermeni kilisesi patriği Avedik'in iadesini talep etmek üzere Paris'e gönderilmesidir. Ömer Bey-oğlu, İstanbul'a döndükten sonra Habsburg kapı kethüdası Talman'ı ziyaret etmiş ve asıl amacının Bâbüali'nin Macaristan politikasını belirlemesine yardımcı olmak üzere Fransa siyasetine dair malumat toplamak olduğunu söylemiştir. Bk. Eudoxius von Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, C IV, Bükreş 1885, s. 39-40.
- 24 Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, yeniçeri zabiti bir babanın oğlu olarak ocağa girmiş, çeşitli kalem memuriyetlerinden sonra Pasarofça murahhaslığı öncesinde tophane nâzırlığına kadar yükselmişti. Şikk-ı salis defterdarlığı ile murahhas tayin edilen Mehmed Efendi, antlaşmadan sonra bu görevde tutulmuştu. Fransa elçiliği gündeme geldiğinde Yirmisekiz Çelebi, muhasebecilik-i evvel rütbesiyle Osmanlı maliye bürokrasisinde görev yapıyordu. Ailesi ve hayatı hakkında bk. Tadashi Suzuki, "Fransa Sefaretnamesi Müellifi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Hayatına Ait Bazı Noktalar Üzerine", *XII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C III, TTK Yay., Ankara 1999, s. 1121-1124. Mehmed Efendi, elçiliği sonrasında da maliye bürokrasisi içinde vazifelendirilecektir. Atamaları için bk. Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I", *Belgeler*, C XX/S. 24, 1999, s. 90-91. Osmanlı bürokrasisinde bu derece yükselmiş Yirmisekiz Çelebi hakkında Virmondt'un elçilik heyetinde yer alan Driesch şöyle yazar: "Mehmet saygın, mütevazı, dostane, iç açıcı ve güzel bir adam; aynı zamanda hukuk vesair meselelerdeki tecrübesi nedeniyle içlerinde büyük bir itibara sahip ...", Cornelius von den Driesch, *Historische Nachricht von der Röm. Kayserl. Groß-Botschaft nach Constantinopel ...*, Nürnberg 1723, s. 170. Bonnac da, Mehmed Efendi'nin liyakat sahibi olduğunu Paris'e bildirecektir. Bk. d'Aubigny, *agn.*, s. 81; Veinstein, *age.*, s. 24. Devrin İngiliz matbuatı da Osmanlı elçisinden ve maiyetindekilerden övgüyle bahseder. Bk. Araç, *age.*, s. 154-155.
- 25 Bk. Avusturya Devlet Arşivleri (OeStA), Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi (HHStA), Türkiye I, Turcica 187, Konv.1, fol. 203r., Virmondt'tan Harp Şûrâsına, İstanbul 12 Şubat 1720. Bonnac'ın Paris'e yazdığına bakılırsa, Vezîriâzam, Kutsal Kabir Kilisesi'nin Fransa Kralı'nın himayesinde

evvel, Versailles'a aelade bir kapıcıbaşı gönderileceğini öğrenmiş, orta rütbeli bir elçinin yolculuğuna kesinlikle yardımcı olmayacağını, ancak seçkin bir Osmanlı'nın elçiliği için elinden geleni yapacağını Vezîriâzam'a bildirmişti²⁶. Nihayetinde Bonnac'ın çabaları sonucunda elçilik için Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi seçilmişti. Virmondt da sonraki takrirlerinde, ilk yazdığından ve Bâbiâli ile Fransa elçisi arasındaki bu krizden bahsetmeyerek Bonnac'ın rolüne işaret edecektir²⁷.

Mehmed Efendi'nin elçi olarak seçilmesi İstanbul'daki Habsburg diplomasisini teyakkuza geçirdi. Virmondt, bu olağanüstü görevlendirilmenin sebebini Divân-ı hümayûn tercümanından öğrendiği kadarıyla başkentine şöyle yazdı: “Kayzer ile Fransa tacı arasındaki ittifakın hakiki niteliğini ve sağlamlığını araştırmak, keza Kuzey ahvaline dair ve dünyanın sair maslahatları hakkında kesin malumatlar toplamak”. Fakat, diye devam ediyordu Virmondt, Mehmed Efendi'ye talimatları sözlü olarak verildi²⁸. Aslında, bu işin Osmanlı hazinesine getireceği yük nedeniyle III. Ahmed'in kararı değiştirilebileceği, dahası böylesine itibarlı elçiliğin dünyada farklı şekillerde yorumlanmasından Bâbiâli'nin endişe ettiği İstanbul'da konuşuluyordu. Virmondt, bu nedenle bu tasavvurun kuvveden fiile ne zaman döküleceğinin, hatta gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin meçhul olduğunu da yazmıştı²⁹.

Aynı günlerde Abraham Stanyan da Yirmisekiz Çelebi'nin talep ettiği bütçe nedeniyle elçiliğin askıya alındığını ve muhtemelen kimsenin gönderilmeyeceğini Londra'ya haber verdi³⁰. Ancak İngiltere elçisi acele etmişti. Nitekim 15 Nisan'da, Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'e elçi ünvanıyla gönderilmesinin kesinleştiğini, an-

tamir edilmesine izin verileceğini ve bunu haber vermek için Paris'e elçi gönderileceğini daha önce kendisine söz vermişti. Bk. d'Aubigny, *agm.*, s. 89; Schefer, *age.*, s. 170.

26 Schefer, *age.*, s. 29; Veinstein, *age.*, s. 24.

27 Virmondt, 23 Şubat'ta Mehmed Efendi'nin elçi olarak belirlendiğini, 6 Mart'ta ise bu seçimin arkasında Bonnac'ın bulunduğunu Viyana'ya bildirmiştir. Bk. OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 187, Konv.1, fol. 232v.-233r., Virmondt'tan Harp Şûrâsına, İstanbul 28 Şubat 1720 ve Turcica 187, Konv.2, fol. 8r., Virmondt'tan Harp Şûrâsına, İstanbul 6 Mart 1720. İstanbul'daki İngiltere elçisi de Bonnac'ın herhangi biri yerine itibar sahibi bir kimsenin gönderilmesini arzuladığını, bunun üzerine Yirmisekiz Çelebi'nin seçildiğini yazar. Bk. NA, SP 97/24-3, fol. 346r., Stanyan'dan James Craggs'a, İstanbul 2/13 Mart 1720.

28 OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 187, Konv.1, fol. 233v.-234r., Virmondt'tan Harp Şûrâsına, İstanbul 28 Şubat 1720. Virmondt'un takririndeki sözlü talimatın diplomasiyle, bilhassa Avrupa ahvalinden haber edinmeyle sınırlı olması, maarif bir yana askerî ve idarî reform teşebbüsleriyle dahi bir imada bulunulmaması önemlidir.

29 OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 187, Konv.2, fol. 8v.-9r., Virmondt'tan Harp Şûrâsına, İstanbul 6 Mart 1720.

30 NA, SP 97/24-3, fol. 346r., Stanyan'dan James Craggs'a, İstanbul 2/13 Mart 1720.

cak Virmond'tan İstanbul'dan ayrılmadan önce bu kararın duyurulmayacağını, zira Habsburg elçisinin hoşnutsuz olmasından yahut bu girişime muhalefet etmesinden korkulduğunu başkentine bildirdi³¹. Oysa Habsburg diplomatları bu uğraş içinde değildi, Osmanlılar ise elçiliği gizlemek değil -belki bu mümkün olmadığından- izah etmek istiyordu. Vezîriâzam, Virmond'ta Yirmisekiz Çelebi'nin nâme-i hümayûn götürmek üzere Paris'e gönderileceğini söylemiş, Viyana'nın başka fikirlere kapılmaması için nâmeyi göstermeye hazır olduğunu belirtmişti. Bu sözler üzerine Virmond'ta elçiliğin güvensizlik yarattığı yahut buna dikkat kesildiği izlenimini vermemek için kayıtsız kalmıştı³².

Bu kayıtsızlık gösteriydi. Habsburglar, Virmond'tan ayrıldıktan sonra da Osmanlıların neyi hedeflediği hakkında haber topladılar. Bu sırada İstanbul'da maslahatgüzar olarak Joseph von Dirling bulunuyordu. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi de tabii ki Dirling'in merceğindedi. Maslahatgüzar, ilk olarak 23 Mayıs 1720'de bu konuda yazdı: Mehmed Efendi ve Kethüda Mehmed Paşa arasındaki gerilim sebebiyle elçilik meselesi çıkmaza girmişti. Bonnac, bu sorunu çözmek için Vezîriâzam'la görüşmeyi tasarlıyordu, ancak buna gerek kalmamış, Yirmisekiz Çelebi ile Kethüda arasındaki gerilim yatıştırılmıştı. Fakat Osmanlı elçisinin üç, dört aydan önce yola çıkması beklenmiyordu³³.

Dirling bu elçiliğin misyonunun nâme-i hümayûn götürmekten ibaret olduğuna şüpheleniyordu³⁴, ancak somut bir iddiası da yoktu. Buna karşılık Stanyan, Yirmisekiz Çelebi ve Fransa sefaretî tercümanı Le Noir arasındaki görüşme sıklığından hareketle Habsburglar karşısında yenilen Osmanlıların, Hristiyan devletlerle ittifak yapmaktan kaçınan kadim siyasetini terk ederek Fransa ile anlaşma imzalamayı düşündüğünü başkentine yazmıştı. Stanyan'a göre, Bonnac bu konuda Bâbiâli'ye ümit vermişti³⁵. Bonnac'ın yazdıklarına bakılırsa, Bâbiâli'nin Osmanlı-Fransız ittifakına yönelik tasavvuru bulunmuyordu. Vezîriâzam, Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'te bazı önerilerde bulunacağı söylentilerini reddetmişti. İbrahim Paşa, esasen Avrupa'daki diplomatik gelişmelerle ilgileniyor, Fransa'daki

31 NA, SP 97/24-3, fol. 347v., Stanyan'dan James Craggs'a, İstanbul 4/15 Nisan 1720. Araç, mevzu bahis takririn tarihini sehven 11 Nisan 1720 olarak verir. Bk. Araç, *age.*, s. 154.

32 Vezîriâzam ile Virmond'ta 7 Nisan'da görüşmüştü. OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 187, Konv.2, fol. 186r.-186v., Virmond'tan Harp Şûrâsına, İstanbul 16 Nisan 1720.

33 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 188, Konv.1, fol. 72v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 23 Mayıs 1720.

34 *Aynı takrirden.*

35 NA, SP 97/24-3, fol. 352v., Stanyan'dan James Craggs'a, İstanbul 6/17 Mayıs 1720.

para reformunun yarattığı mucizeyi soruşturuyordu³⁶. Bonnac, bilhassa para reformu meselesinde İbrahim Paşa'ya çok fazla malumat verememişti, ancak bu ilgiyi şöyle yorumluyordu: Paşa, Fransa'daki harikulade gelişmeleri yakından takip ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunları için elinden geldiğince bunlardan yararlanmak istiyordu; Fransa ise bu elçilikten, bir süredir sürüncemede kalan ahidnâmenin yenilenmesi meselesini hallederek kazançlı çıkabilirdi³⁷.

Yirmisekiz Çelebi'nin misyonu hakkındaki muamma İstanbul'daki diplomatik çevreleri meşgule devam etti. Mehmed Efendi'nin 10 Ağustos 1720'de resmen elçi olarak tayin edilmesiyle³⁸ birlikte Dirling, yeniden harekete geçti. Habsburg maslahatgüzarı için aslınu öğrenmek için Le Noir ve elçilikle birlikte Fransa'ya gidecek bir Ermeni tüccarla temas kurmuş, dahası Yirmisekiz Çelebi'nin maiyetindeki birisini hediyelerle satın almıştı. Dirling'in ismini zikretmediği bu üçüncü şahsa göre Mehmed Efendi'nin iki vazifesi vardı: **1.** Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamirine izin verildiğini belirten nâme-i hümayûnu teslim ederek kadim Osmanlı-Fransız dostluğunu pekiştirmek ve **2.** Rákóczi'nin itibarının ve şayet mümkünse prensliğinin iadesi için Habsburgları harekete geçirmek üzere Fransa'ya yardımcı olmak³⁹. Dirling'in takririni yazdığı günlerde, Mehmed Efendi'ye şikk-ı evvel defterdarlığı payesi verilmişti, ancak ne tâlimatnâme ne de nâme-i hümayûn hazır⁴⁰. Nâme-i hümayûn 14-23 Eylül 1720'de yazıldı; metinde Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamiri için verilen ruhsat bahane edilerek Osmanlı-Fransız dostluğu vurgulanıyordu: “[İki devlet şimdiye kadar] birbirlerinin dostlarına dost ve düşmenlerine düşmen

36 İskoç müteşebbis John Law'un öncülüğünde 1716'da Fransa'da kamu maliyesini düzenlemek için para reformuna girişilmiş, bunun kısa vadedeki mucizevi sonuçları, anlaşıldığı kadarıyla, Veziriâzam'ı cezbetmişti. Ne var ki Law sistemi, 1720'de krize sebep olacaktı. Law, başarısızlığı nedeniyle Aralık 1720'de, Yirmisekiz Çelebi Toulon'a vardktan hemen sonra Fransa'dan ayrılacaktı. Bk. François R. Velde, “John Law's System”, *The American Economic Review*, C.97/S. 2, 2007, s. 276-279.

37 d'Aubigny, agm., s. 80; Veinstein, *age.*, s. 26-28. Veinstein, Bonnac'tan yaptığı alıntının devamında “malum talimat”ı zikreder, böylece mesele sanki bir delile kavuşur. Ben bu satırlarda, Veziriâzam'ın para reformuna yönelik merakının Bonnac tarafından genele teşmil edildiğini düşünüyorum. Şayet Veziriâzam, para reformu yapmayı düşünüyor idiyse, maliye bürokrasisinde tecrübeli Yirmisekiz Çelebi doğru tercih olabilirdi. Öte yandan, Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamiri için toplanan paradan İbrahim Paşa'nın kendi hakkı olarak gördüğü miktarı tahsil etmek istediği için Paris'e elçi gönderileceği İstanbul'da dillerde dolanıyordu. Bk. Veinstein, *age.*, s. 25.

38 Veinstein, *age.*, s. 24.

39 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 188, Konv.1, fol. 238r.-238v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 31 Ağustos 1720.

40 *Aynı takrirdede.*

olub [...] fi-mâ-ba'd dahi bu kavî dostluğun te'yîdi ve sevâlif-i ezmândan berü mâ-beynde müşeyyed ve müstahkem olan bünyân-ı müsâleme ve musâfatın tara-feynden te'kîdi zamîr-i münîr-i hüsvânemiz olmağın [...]"⁴¹

Kadim Osmanlı-Fransız dostluğunu güçlendirmekten bahseden nâme Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin tâlimatnâmesi değildir. Esasında Osmanlı diplomasi pratikleri düşünüldüğünde Yirmisekiz Çelebi'ye yazılı talimat verilmesi söz konusu değildi. Sözlü talimatları ortaya çıkarmak ise zordu ve Dirling bu konuda pek şanslı değildi. Habsburg diplomatı Yirmisekiz Çelebi ile görüşmüş, fakat bu görüşmede Fransa'nın içinde bulunduğu şartlardan başka bir şey konuşulmamıştı⁴². İstanbul kamuoyu da Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamiri bahanesiyle Fransa Kralı'nı taltif için Paris'e elçi gönderileceğini yeteri kadar ikna edici bulmamış olmalıydı ki şehirde Fransa ve Rusya ile ittifak antlaşması imzalanacağı konuşuluyordu⁴³.

Dirling, diğer taraftan Yirmisekiz Çelebi'nin hekimi Caragia'dan Rákóczi'nin mu-temetlerinden birinin Osmanlı heyetiyle birlikte Paris'e gideceğini duymuştu. Bu onun Rákóczi hakkındaki evvelki haberlerini pekiştirecektir⁴⁴. Fakat biraz sonra Divân-ı hümâyûn tercümanından öğrendikleri, bu haberleri diplomatik dedikodu seviyesine indirdi: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin vazifesi, yalnızca Avrupa ahvaline ve siyasetine dair güvenilir ve tafsilatlı bilgi edinmekten ibaretti;

41 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Nümayun Defterleri (A.DVNS.NMH.d): 6, s. 471-473. III. Ahmed'den XV. Louis'ye, Evâsıt-ı Zilkade 1132/14-23 Eylül 1720. Nâme-i hümâyûna göre Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, şikk-ı salis defterdarlığı payesiyle Paris'e elçi olarak görevlendirilmiştir. Ancak Mehmed Efendi 12 Şevval 1132/17 Ağustos 1720'de şikk-ı evvel defterdarlığına getirilmişti. Bk. Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine...", s. 91. Afyoncu, makalesinde belge numarasını schven 9775 olarak vermiştir. Belge için bk. BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), 186/9275.

42 Dirling, Yirmisekiz Çelebi ile görüşmenin zorluklarından daha önce yakınmıştı. Bir Osmanlı bürokratu ile görüşmek için izin alınması gerekiyordu ve birçoğu zan altında kalmamak için görüşme taleplerine olumsuz cevap veriyordu: "Bu nedenle onlardan bir şeyler öğrenmek, fikirlerine ve duygularına nüfuz etmek mümkün değil, bir şey bilmek isteniyorsa bu casuslar ve para ile yapılabilir." Bk. OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 188, Konv.1, fol. 244r., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 31 Ağustos 1720.

43 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 188, Konv.2, fol. 5r.-5v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 8 Ekim 1720. Bu dedikoduları Bonnac da Paris'e yazmıştı. Bk. d'Aubigny, agm., s. 210; Veinstein, *age.*, s. 25. Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliği hakkında Paris'e ulaşan Viyana kaynaklı haberler de bu dedikodulardan bahseder. Bk. NA, SP 78/169, fol. 7r.-7v., Sutton'dan James Craggs'a, Paris 13 Ekim 1720.

44 *Aym takrîrde*. Oysa bu günlerde Rákóczi'nin maiyetindeki Macar mülteciler arasında Fransa Kralı tarafından yüz üstü bırakılmış olmanın moral bozukluğu hâkimdi. Bk. Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları*, çev. Sadrettin Karatay, TTK Yay., Ankara 2014, s. 49.

Bâbîâlî ile Versailles arasında bir antlaşmanın müzakeresi yahut Rákóczi için herhangi bir girişimde bulunulması kesinlikle söz konusu değildi⁴⁵.

Burada bir defa daha Osmanlı kaynaklarına dönmek istiyorum. III. Ahmed, Avrupa'daki siyasi ve askerî gelişmeleri, bilhassa Habsburglar bağlamında takip ediyor, VI. Karl'ın Trieste üzerinden Akdeniz'e açılmak hedefinden endişeleniyordu: "Nemçelü'nün Akdeniz'e donanma çıkarması vâki' midir? Benim ma'lûmum değil, çıkardığı hâlde ne tarafda tersâne inşa edecektir? Şebender husûsu dahi olacak oldu mı? France'ye gidecek Çelebi ne zamân gider?"⁴⁶ Sair hatt-ı hümayûnlarının da gösterdiği üzere, III. Ahmed Avrupa'daki diplomatik gelişmelerden sağlıklı haberler almak istiyordu. Bu bağlamda Râşid Efendi'nin Yirmisekiz Çelebi'nin niçin elçi seçildiğine dair yazdıkları önem kazanıyor: "Mehmed Efendi [...] mükâleme-i mezbûrede [Pasarofça müzakereleri] tertüb-i muhâverât ve desâyis-i Nasârâ'ya tahsil-i ittlâ' etmiş bir kâr-dân-ı dakika-şinâs olmağla France Pâdişâhi tarafına elçi nasb ü ta'yîn olundu."⁴⁷

2. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'teki Faaliyetleri

Pasarofça müzakereleri sırasında Hristiyan devletlerin hilelerini öğrenmiş ve güç şeyleri anlama yeteneğine sahip Mehmed Efendi, Avrupa diplomasisinden yerinde haber almak için, 7 Ekim'de İstanbul'dan ayrıldığında Paris'teki diplomatik çevrelerde Osmanlı başkentindeki benzer hava hâkimdi⁴⁸. Bonnac, Veziriâzam'ın niyetini 9 Ekim 1719'da öğrenmiş, 24 Şubat 1720'ye, yani Yirmisekiz Çelebi'nin seçilmesine kadar bu konuda Paris'e yazmamıştı⁴⁹. Bu haber Fransa'nın başkentindeki diplomasi çevrelerinde 1720 Sonbaharında duyuldu. O günlerde Paris'te Osmanlı elçisinin niçin geldiği hakkında çok az şey biliniyordu. Paris'teki Habsburg elçisi Christoph Pentierriedter, 14 Ekim 1720'de, bu durum karşısında Fransa'nın Başvekili ve Hari-

45 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 188, Konv.2, fol. 42v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 19 Ekim 1720.

46 Afyoncu (haz.), *III. Ahmed'in...*, s. 112.

47 Râşid, *age.*, s. 1186.

48 Burada kültürel karşılaşmalar benzeri konulara değinmeyeceğim. Bunun için bk. Veinstein, *age.*, s. 39-47. Veinstein'in metni Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'daki günlerini aydınlığa çıkaran en önemli çalışma olarak uzun süre atf aldı ve almaya da devam edecektir. Yine de bu sahada hâlâ söylenecek sözler olduğunu Güneş Işıksel'in şu makalesi ortaya koyar: "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Fransa'da: Güzergâh, Toplumsal Algı, Diplomatik Pratikler ve de 'Lale Devri'", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 85, *Metafor ve Gerçeklik Arasında Lâle Devri 1718-2018*, 2018, s. 99-112.

49 Bonnac, evvela Donanma Nezaretine yazmış ve paydaşı olduğu bu diplomatik girişim için onay almıştı. Bk. Veinstein, *age.*, s. 29.

ciye Nâzırı Dubois'nın takip etmek istediği politikayı Viyana'ya bildirdi. Buna göre; Bonnac, 30 Ağustos 1720'de (!) Osmanlı elçisinin Eylül sonunda yola çıkacağını yazmış, bu haber sarayda şaşkınlıkla karşılanmıştı. Dubois, Bâbîâli'nin neyi hedeflediğini bilmiyor, elçiliği engellemenin yollarını arıyordu⁵⁰. Belki Osmanlı elçisi limanda tutulur, orada hediyeleri verilir ve İstanbul'a geri gönderilebilirdi. Böylece **1.** Fransa'nın müttefikleri şüphelenmeyecek, **2.** veba salgını nedeniyle dehşete düşmüş ahali Akdeniz'den gelen bir gemi nedeniyle daha fazla tedhiş olmayacak, **3.** zor günler geçiren Fransa hazinesi büyük masraflara girmeyecekti⁵¹.

Dubois'ı bu konuda cesaretlendiren aslında İngiltere'nin Paris elçisi -Osmanlı diplomasisi söz konusu olduğunda o günlerde Paris'te bulunan en tecrübeli diplomat- Robert Sutton'dı. İngiltere elçisi, zamansız ve Paris'in çıkarlarının aleyhine bulunduğu bu elçiliği, Bonnac'ın Bâbîâli nezdinde kendi itibarını düşünerek tertip etmiş olabileceğini Hariciye Nâzırı'na söylemişti. Bu mülakat sonrasında Dubois, Osmanlı elçisini Toulon'da ağırlamayı, nâme-i hümayûnu alıp hediyelerini verdikten sonra, Fransa taşrasının veba salgını korkularını daha fazla körüklememek için İstanbul'a geri göndermeyi düşünmüştü⁵². Hatta Fransa'nın eski İstanbul elçilerinden Charles de Ferriol, Yirmisekiz Çelebi'yi karşılamaya, nâme-i hümayûnu almaya ve onu Paris'e getirmeden İstanbul'a uğurlamaya gönüllü bile olmuştu⁵³.

Şu hâlde, Bonnac'ın planladığı bu elçilik, kendisi ve ülkesi için arzu ettiği faydayı sağlamaktan giderek uzaklaşıyordu. Ancak Dubois, Osmanlı elçisini Paris'te ağırlamaya karar verdi. Yirmisekiz Çelebi, 22 Kasım 1720'de Toulon'a geldi ve burada karantina süresini tamamladıktan sonra, 8 Mart 1721'de Fransa'nın başkentine ulaştı⁵⁴. Penterriedter, bu zaman zarfında Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliği ve misyonu hakkında haber toplamaya devam etmiş, taşradaki Fransız yetkililere ve mihmandarlara kadim Osmanlı-Fransız dostluğunun geliştirilmesi için hürmet edildiğini elçiye özellikle hissettirmeleri talimatı verildiğini öğrenmişti⁵⁵.

50 Dubois, aslında bu elçiliği Marsilya'da hüküm süren veba salgınını bahane ederek engellemesi için Bonnac'a yazdıysa da bu talimatı İstanbul'a çok geç ulaşmıştı. Bk. d'Aubigny, agm., s. 80; Veinstein, age., s. 29-30.

51 OeStA, HHStA, Frankreich, Diplomatische Korrespondenz 29, fol. 215v.-216v., Penterriedter'den VI. Karl'a, Paris 14 Ekim 1720.

52 NA, SP 78/169, fol. 7r.-8v., Sutton'dan James Craggs'a, Paris 13 Ekim 1720.

53 NA, SP 78/169, fol. 48v., Sutton'dan James Stanhope'a, Paris 19 Ekim 1720. Ferriol'un bu elçiliğe yönelik tutumu için bk. Veinstein, age., s. 29.

54 Güzergâh ve yolculuk için bk. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *Fransa Sefâretnâmesi*, haz. Abdullah Uçman, Dergâh Yay., İstanbul 2017.

55 OeStA, HHStA, Frankreich, Diplomatische Korrespondenz 30, fol. 63v., Penterriedter'den VI.

Habsburg elçisinin Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye dair yazdıkları yalnızca topladığı haberlerle sınırlı kalmadı. Penterriedter, Osmanlı elçisiyle iki defa görüşme fırsatı buldu. Hoş geldin ziyareti, Yirmisekiz Çelebi Paris'e geldikten birkaç gün sonra Osmanlı elçisine tahsis edilen konakta vuku buldu. Penterriedter'in aktardığına göre; Osmanlı diplomatı son derece samimi bir üslup ve beden diliyle kendisini karşılamış, görüşme sırasında Osmanlı-Habsburg barışının ilelebet devam etmesini arzuladığını söylemiş, ayrıca Pasarofça murahhası ve sonrasında İstanbul'a fevkalade elçilikle gelen Virmond't'un Erdel'e vali olarak tayinini duyduğunda sevinmiş, ona mektup göndermek istediğini ifade etmişti. Penterriedter, bu dostane ve nazik tutumu muzaffer Habsburg ordusunun Osmanlı sarayındaki etkisi olarak yorumluyordu ve Osmanlı elçisinin söz ve tavırlarıyla açık ettiği bu etkinin görüşmede hazır bulunan Fransız tercüman tarafından Versailles'a iletileceğinden de emindi⁵⁶. Osmanlı elçisinin misyonuna gelince; Yirmisekiz Çelebi'nin maiyetinde olanlardan öğrendiği kadarıyla, III. Ahmed XV. Louis'ye tahta çıkışı nedeniyle iyi dileklerini iletmeyi ve Pasarofça müzakerelerindeki hizmetleri nedeniyle -nasıl ki Dayezâde İbrahim Viyana'ya elçi olarak gönderildiyse-Yirmisekiz Çelebi'yi de Paris'e elçi olarak göndererek onurlandırmayı istemişti. Söz konusu kişiler elçiliğin başkaca misyonu olmadığına dair Penterriedter'i temin etmişlerdi. Dubois da bunu teyit ediyordu. Hariciye Nâzırı, engelleyemediği bu elçilikten krallık için fayda elde etmeyi düşündüğü hâlde, kapitülasyonların yenilenmesi için yahut herhangi bir konuda müzakereye ruhsatı olmayan Osmanlı elçisinden umudu kalmamıştı⁵⁷. Ancak Penterriedter, bu bahsin sonuna şu satırları eklemiştir: "Yine de bu kimse Bâbüâlî'de büyük itibarı haiz olduğundan ve hakikatte, bütün sözlerinin işaret ettiği gibi, bu millette bulmayı ummayacağınız kadar akıl ve hüner sahibi olduğundan, bu sarayda olabilecek gizli saklı niyetlerini öğrenmek için yapılabileceklerin ihmal edilmeyeceğine şüphe olmasın."⁵⁸

Bu satırlar Penterriedter'in mesleğinin gereği idi. Nitekim Habsburg elçisi bu konuda elinden geleni yapmaya devam etti. 25 Nisan'da Osmanlı elçisinin iade-i

Karl'a, Paris 9 Şubat 1721.

56 OeStA, HHStA, Frankreich, Diplomatiscbe Korrespondenz 30, fol. 95r-97r., Penterriedter'den VI. Karl'a, Paris 17 Mart 1721.

57 *Aynı takrirdede*. Sutton da Dubois'nın ahidnâmeyi Fransa'nın Akdeniz'deki ticarî çıkarlarını destekleyecek şekilde yenilemek için Osmanlı elçisine fevkalade itibar gösterdiğini, ancak karşılığında Yirmisekiz Çelebi'den bunu müzakereye ruhsatı olmadığı cevabını aldığını yazar. Bk. British Library, Add MS 22521, fol. 42v-43r., Sutton'dan John Carteret'a, Paris 14 Mayıs 1721.

58 *Aynı takrirdede*.

ziyareti sırasındaki izlenimleri de ilk görüşmedeki intibamı pekiştirmişti. Üstelik, öğrendiği kadarıyla, Bâbîâlî süresi dolmak üzere olan Osmanlı-Leh barışının yenilenmesi için Viyana sarayından tavassut istemek ve Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'e gönderilmesinin Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin aleyhine bir girişim olmadığını göstermek için elçi göndermeyi düşünüyordu. Penterriedter, aynı gün Yirmisekiz Çelebi'nin dönüş yolculuğuna daha önce kararlaştırıldığı gibi mayıs sonunda değil, ağustos sonunda çıkabileceğini de öğrenmişti. Versailles, Habsburg elçisine hâlâ Yirmisekiz Çelebi ile herhangi bir konuda müzakere edilmediğini söylüyordu, ancak günde bin livreye ulaşan masraflarıyla Osmanlı elçisinin Fransa'daki ikametinin uzatılması da şüpheliydi⁵⁹.

Yirmisekiz Çelebi, Viyana yoluyla Bâbîâlî'ye posta göndermek istediğinde Penterriedter'in şüpheleri daha da artmıştı. Gerçi Osmanlı elçisi, mektubunun içeriğinden bahsetmiş, İstanbul'a dönüşünün Ramazan Bayramı'nın sonrasına ertelendiğini bildirmekten ve yine deniz yoluyla dönmek için izin istemekten başka sözü olmadığını Habsburg elçisine söylemişti. Penterriedter, buna rağmen, karantina gerekçesiyle posta için deniz yolunu kullanmasını tavsiye etmişti. Anlaşıldığı kadarıyla bu bir bahaneydi. Zira Penterriedter, Osmanlı elçisinin neredeyse günü gününe tercüme ettirdiği Felemenk gazetelerinden okuduğu Osmanlı savaş hazırlıklarına dair sağlıklı bilgi edinebilmek için İstanbul'la haberleşmek istediğini düşünüyordu⁶⁰. Bunda hakikat payı olabiliirdi, zira Mehmed Efendi huzursuzdu. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Bâbîâlî'den tek bir haber bile alamamış, hatta Osmanlı siyasetinin bıraktığı gibi olup olmadığına dair neler bildiğini öğrenmek için sorular sormuştu⁶¹. Penterriedter'e göre, Yirmisekiz Çelebi

59 OeStA, HHStA, Frankreich, Diplomatiscbe Korrespondenz 30, fol. 169r.-170r., Penterriedter'den VI. Karl'a, Paris 27 Nisan 1721.

60 Dirling'e göre, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi daha önce Toulon üzerinden zaten İstanbul'a mektup göndermiş ve deniz yolculuğundan şikâyet etmişti. Caragia'nın abisinin Dirling'e aktardığına göre, Mehmed Efendi henüz yola çıkmadan önce, Viyana üzerinden kara yoluyla İstanbul'a dönmeyi düşünüyordu. Bk. OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 189, Konv.1, fol. 77r., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 25 Mart 1721. Yine Dirling'in takrirlerinden öğreniyoruz ki Yirmisekiz Çelebi, Viyana üzerinden, ailesine bir İngiliz tüccan ve Habsburg postası vasıtasıyla mektup göndermişti. Bk. OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 189, Konv.3, fol. 55v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 27 Eylül 1721.

61 Penterriedter'in aktardıklarına rağmen, Viyana'nın imtiyazlı gazetesi *Wienerisches Diarium*'da yayımlanan 21 Nisan 1721 tarih ve Paris mahreçli habere göre, İstanbul'dan gönderilen bir ulak Osmanlı savaş hazırlıklarını haber vermiş, elçi de bu hazırlıkların bilindik cumhuriyete yönelik olabileceğini tahmin etmişti. Haberin içeriğindeki bilindik cumhuriyet ifadesinin Lehistan'ı mı, yoksa Venedik'i mi kastettiği açık değildir. Bk. *Wienerisches Diarium*, nu. 1853, 3 Mayıs 1721.

Mehmed Efendi, İstanbul'la yalnızca haberleşmekten başka, Fransız ordusundan emekli edilmiş tecrübe sahibi mühendis ve zabitlerin Osmanlı'ya hizmet etmek için hazır olduklarını bildiren arzlarını da Bâbîâlî'ye iletmek istiyordu⁶². Bu mühendis ve zabitlerin kimliğini ve vasıflarını, bu konuda Bâbîâlî'ye yazdıysa Yirmisekiz Çelebi'nin nelerden bahsettiğini maalesef bilmiyoruz. Penterriedter ve Dirling'in takrirlerinde bunlar hakkında başkaca bir şey bulunmaz.

Paris'teki Habsburg diplomatı, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin sefaretini 8 Ağustos tarihli takririnde bütünüyle değerlendirmiştir. Penterriedter'in burada Yirmisekiz Çelebi ve Dubois arasında Malta'daki Osmanlı esirlerinin hürriyetine kavuşturulması için yürütülen müzakereye ayırdığı yer meseleye atfettiği önemi gösterir. Osmanlı elçisi Paris'ten ayrılana kadar Dubois tarafından siyasi herhangi bir konuda müzakere edilmediği hususunda temin edilen Penterriedter, takririni kaleme almadan kısa süre önce, yine aynı isimden Bâbîâlî'nin Malta üzerine gerekirse sefer düzenlemeyi göze aldığı, ancak niyabet rejiminin buna muhalefet ettiğini öğrenmişti⁶³. Bunun için Bonnac'a da gerekli talimatlar gönderilmişti.⁶⁴ Dubois'nın politikası, Avrupa çapında savaşı tetikleyecek bu askerî harekâtı engellemek ve niyabet rejimi süresince kıtada dengeyi korumaktı. Hariciye Nâzırı'na göre, kısa zaman önce Bâbîâlî'de meydana gelen değişiklikler ve daha önemlisi Kahire ve Trablusgarp'taki gelişmeler Osmanlıları Akdeniz'de sefere çıkmaktan alıkoyuyordu⁶⁵.

Penterriedter, Dubois'nın aktardıklarıyla yetinmemiş ve ayrıntıları Yirmisekiz Çelebi'nin maiyetinden de soruşturmuştu. Öğrendiğine göre; Bâbîâlî, Malta Şövalyeleriyle, tıpkı Rusya ile olduğu gibi barış imzalamak ve sadece Osmanlı esirlerini kurtarmayı değil, Akdeniz'deki korsanlık sorununu Garp Ocaklarına ait gemilere yönelik saldırıları da men edecek şekilde halletmek istiyordu. Yirmisekiz Çelebi, bunun için Fransa'nın tavassutunu istemek, şayet bu mümkün değilse Malta'ya

62 OeStA, HHStA, Frankreich, Diplomatiscbe Korrespondenz 30, fol. 213v.-214v., Penterriedter'den VI. Karl'a, Paris 26 Mayıs 1721.

63 Sutton, Yirmisekiz Çelebi ve Dubois arasında Malta meselesine dair vuku bulan müzakereyi Habsburg elçisinden daha önce öğrenmiş ve başkentine bildirmişti. Bk. British Library, Add MS 22521, fol. 189r.-190v., Sutton'dan John Carteret'a, Paris 18 Haziran 1721.

64 Dubois, Bonnac'a gönderdiği talimatta Kapudan Paşa'nın, Kethüda'nın, Reisülküttâp'ın ve Şeyhülislâm'ın desteğini kazanarak Veziriâzam'ı planından vazgeçirmesini istemişti. Bk. d'Aubigny, agm., s. 212-213.

65 OeStA, HHStA, Frankreich, Diplomatiscbe Korrespondenz 30, fol. 30v.-31v., Penterriedter'den VI. Karl'a, Paris 8 Ağustos 1721.

devlet eliyle yahut Fransız şövalyeler vasıtasıyla yardım edilmeyeceğini temin etmek üzere Paris'e gelmişti. Buna karşılık Dubois, Osmanlı elçisine Malta'ya yönelik askerî hareketin faydasız olacağını, üstelik bütün Hristiyan aleminin şövalyelere yardıma koşacağını, adanın Sicilya'ya yakınlığı nedeniyle bilhassa Kayzer'in bu harekate müsaade etmeyeceğini dostane söylemişti. Yirmisekiz Çelebi, bu bahisteki müzakerelerini bir ulakla İstanbul'a bildirmişti⁶⁶.

Dubois ve Yirmisekiz Çelebi arasındaki müzakerenin ana hatları, Pentterriedter'in Viyana'ya aktardığı şekildeydi, fakat Osmanlı elçisinin İstanbul'a gönderdiği takrire bakılırsa, dostane değil nazik sözler edilmişti. Gerçekten de Dubois, Osmanlıları muhtemel Habsburg tepkisini işaret ederek uyarılmış, Fransa'nın devletçe tarafsız kalacağını, ancak Fransız şövalyelerin Malta'ya yardıma gitmelerini hukuken engelleyemeyeceğini söylemişti. Yirmisekiz Çelebi, Dubois'nın söylediklerini olduğu gibi takririne yazmaya söz verdi; fakat cevabında buna gerek olmadığını, zira Habsburg harplerinde Kayzer'in ordusunda savaşan Fransız zadedân ve askerlerin Bâbiâli'ce malum olduğunu Hariciye Nâzırı'na söylemişti⁶⁷. Yirmisekiz Çelebi'nin sözleri bir gerçeğin diplomatik üslupla dile getirilmesi idi. Pasarofça'daki başarılı diplomatın bu meselede başarısız olmasının kırınglığını da yansıtıyordu. Zira Malta'daki Osmanlı esirlerinin kurtarılması elçiliğin tek diplomatik misyonuydu⁶⁸.

66 *Aym takirde.*

67 BOA, C.HR. 151/7534. Ekrem Yener, bu takiriden hareketle Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin misyonunun bir nebze olsun aydınlandığına haklı olarak işaret eder. Bk. "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Sefaretnâme'sinde Yer Almayan Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Raporu", *Toplumsal Tarih*, S. 351, Mart 2023, s. 70-72.

68 Akdeniz'de esir edilen Osmanlıların yeniden özgürlüklerine kavuşturulması İstanbul için fevkalade önemliydi. Osmanlılar, bu esirlerin kurtarılması için 17. yüzyıldan itibaren Fransız diplomasisinin arabuluculuğuna güveniyordu. Örneğin Fransa'nın 1626-1651 yılları arasındaki İzmir konsolosu Jean Dupuy'un bu yöndeki girişimleri için bk. Pál Fodor, "Maltese Pirates, Ottoman Captives and French Traders in the Early Seventeenth-Century Mediterranean", *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, ed. Géza Dávid - Pál Fodor, Brill, Leiden 2007, s. 221-237. Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğinden kısa bir süre önce Cezayir Dayısı'nın ve Trablusgarp Beyi Karamanlı Ahmed Paşa'nın Versailles nezdindeki temasları (İkincisi Paris'e Muhammed Efendi isimli bir elçi göndermişti.) İtalya'da esir edilmiş, bazıları Fransız kadırgalarına satılmış Osmanlı tebaasından Cezayirli ve Tunusluların Fransız diplomasisi aracılığıyla kurtarılmasını hedefliyordu. Bk. Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, çev. Betül Parlak, İletişim, İstanbul 2003, s. 514-515. Bono, Osmanlıların Kutsal Kabir Kilisesi'nin onarımına izin vermek karşılığında Papa'dan 150 Müslüman esirin serbest bırakılmasını istediğini, bu sayıyı denkleştirmek için 40'ı Malta'dan olmak üzere birçok İtalyan devletinden esir toplandığını yazar. Bk. *age.*, s. 515. Gerçekten de Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamirine 150 esirin hürriyetine karşılık izin verilmiş, bunlar yine Fransa tavassutuyla serbest kalmıştı. Bk. Râşid, *age.*, s. 1151 ve 1181. Bu bilgiler Osmanlı/Müslüman esirler için Fransa'nın hürriyet kapısı olduğu anlamına gelmez,

3. Fransa Elçiliğinin İstanbul'daki Yansımaları

Penterriedter, 8 Ağustos tarihli takririnde, Caragia'ya dayanarak, Malta esirleri haricinde siyasi müzakerelerde bulunulmadığını, Sicilya meselesinde Fransa'nın Habsburglara yardım etmesinin Bâbîâlî'de yarattığı şaşkınlık nedeniyle Avrupa'daki barışın ne derece sağlam olduğunu soruşturmanın elçiliğin temel hedefi olduğunu yazmıştı⁶⁹. Esasında Yirmisekiz Çelebi'nin İstanbul'dan ayrılmasından sonra elçiliğin gizemini çözmeye çalışan Dirling'in öğrendikleri de bundan fazlası değildi⁷⁰. Dirling, geç de olsa Yirmisekiz Çelebi'nin itimatnâmesini ele geçirmiş ve şimdiye kadar topladığı haberlerin delili olarak Viyana'ya göndermişti⁷¹. Harp Şûrâsındaki yetkililer itimatnâmede dikkat çekici bir şey olmadığını takdir etmekle birlikte, bu gibi evraka zaten talimat yazılmadığını da biliyordu. Bu nedenle Yirmisekiz Çelebi'nin dostluk gösterisi ve Kutsal Kabir Kilisesi'nin tamirine ruhsat verilmesi haricindeki amaçlarını açığa çıkarmak için Dirling'den çalışmalarına devam etmesi istendi⁷².

Bu sırada Yirmisekiz Çelebi, Paris'e hareketinden bir yıl sonra, 8 Ekim 1721'de İstanbul'a döndü, İbrahim Paşa'nın isteği üzerine derhâl bir takrir hazırlayarak elçiliğini hikâye etti ve böylece sefaretinin lüzumunu da yerine getirmiş oldu⁷³. Osmanlı sefirinin dönüşü diplomatik mahfilleri de hareketlendirmişti. Bir süre önce kapı kethüdalığına getirilen Dirling, 30 Ekim'de Yirmisekiz Çelebi hakkında Viyana'ya yazdı. Dirling, haber kaynağı Penterriedter'inki ile aynı isim yani

bilakis 17. ve 18. yüzyıllarda Fransız kadrgalarındaki iş gücünün önemli bir kısmı, Akdeniz'deki esir pazarlarından, billhassa da Fransız konsolosların temin ettiği Osmanlı esirlerinden oluşuyordu. Ayrıntılar için bk. Helene Desmet-Gregoire, *Büyüklü Divan: XVIII. Yüzyıl Fransası'nda Türkler ve Türk Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1991, s. 30-40. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'daki Osmanlı esirlerini kurtarmak için de girişimde bulunduğu, fakat bunda başarısız olduğu biliniyor. Ayrıntılar için bk. Yalçınkaya, *Türk ve Fransız...*, s. 52-57.

69 OeStA, HHStA, Frankreich, Diplomatiscbe Korrespondenz 30, fol. 33v-35r., Penterriedter'den VI. Karl'a, Paris 8 Ağustos 1721. Felemenk gazetesi *Gazette d'Amsterdam* 11 Temmuz 1721 tarihli sayısında Osmanlı elçisinin herhangi bir konuda müzakere etmek için değil, belki yalnızca Kral'ı tebrik için gelmiş olabileceğini okurlarına duyurmuştur. Bk. Işksel, agm., s. 108.

70 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 189, Konv.1, fol. 4r.-4v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 4 Ocak 1721; fol. 111r., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 7 Temmuz 1721.

71 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 189, Konv.1, fol. 157r., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 18 Ağustos 1721.

72 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 189, Konv.2, fol. 37v.-38r., Harp Şûrâsından Dirling'e, Viyana 30 Eylül 1721.

73 Veinstein, *age.*, s. 235; “[...] her hususunu beyân u tafsîl ve lâzime-i sefâreti tekmil eyledi.” Râşid, böylece Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğinden beklenenin gerçekleştiğini ifade eder, bk. Râşid, *age.*, s. 1237.

Caragia olduğu hâlde, Paris'teki Osmanlı-Fransız müzakereleri hakkında yeni şeyler söylüyordu: Dubois, Yirmisekiz Çelebi'ye Kayzer'in gündün güne artan gücüne işaret ederek Habsburglar hakkında teklifi olup olmadığını sormuş, Osmanlı elçisi ise buna cevaben ortak hareket ederlerse Osmanlı ve Fransa'nın Habsburglara üstün geleceklerinden emin olduğunu, fakat talimatının bu meseleyi kapsamadığını söylemiş, şayet bu hususta teklifte bulunacaksa Versailles'in İstanbul'daki elçisi Bonnac'a ruhsatnâme göndermesi gerektiğini belirtmişti⁷⁴.

Dirling, bu takririnde Malta meselesi hakkında Yirmisekiz Çelebi ve Dubois arasındaki görüşmelere dair elde ettiği son bilgileri yazmıştı. Esasında yazdıkları, Penterriedter'in istihbaratıyla tam olarak örtüşüyordu; Caragia, bu bahiste daha fazlasını söylememişti⁷⁵. Dirling'in haberleri bunlarla sınırlı değildi. Aynı günlerde Reisülküttâp Üçanbarlı Mehmed Efendi ile İngiltere elçiliği tercümanı arasındaki mülakatta İngiltere tacında hak iddia eden James Edward Stuart'ın gündeme gelmesi üzerine meseleyi soruşturan Dirling, bu defa takririnde ismini vermediği güvenilir birinden Fransa'da birçok bakanın Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye Stuartların tahta geçmesi hâlinde Habsburgların bir müttefikini kaybedeceğini, bunun da Osmanlılar lehine olacağını söyleyerek Bâbüâlî'yi Jakobit davasına çekmek istediklerini duymuştu⁷⁶.

Stanyan takrirlerinde bundan bahsetmez. İngiltere elçisi, 27 Eylül 1721'de, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçiliğinin en başta iki devlet arasında tedafüi ittifak müzakere etmek için olduğuna dair söylentiler duyulduğunu, şayet bu doğrusa bunun çok gizli tutulduğunu yazmıştı. Stanyan'ın öğrenebildiği sadece şuydu: Bâbüâlî, XV. Louis'ye iltifat gösterip Malta Şövalyelerinin korsanlık faaliyetlerinin engellenmesi için Fransa'yı arabulucu olarak harekete geçirmeyi düşünüyordu⁷⁷.

74 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 189, Konv.2, fol. 79v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 30 Ekim 1721. Ayrıca bk. Hurmuzaki, *age.*, s. 235.

75 *Aynı takrirden.*

76 Dirling'e göre Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, bu meseleye takrirlerinde çokça yer vermişti. Bk. *Aynı takrir*, fol. 94r. Dirling'in Yirmisekiz Çelebi'nin takrirlerinden (çoğul!) bahsetmesi dikkat çekicidir. Bunların sözlü takrirler olabileceği de akılda tutulmalıdır. Hurmuzaki de Dirling'e bu konuda atf verir, bk. *age.*, s. 235-236. Venedik balyosu Giovanni Emo ise aynı hikâyeyi farklı aktörlerle anlatır: Veziriâzam Kethüdası, Habsburg tercümanı ile görüşmüş ve III. James hakkında bilgi almak istemiştir. Her iki hikâyenin ortak noktası Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'te Bâbüâlî'yi Jakobit davasına kazandırmak için tavsiye aldığıdır. Bk. Mary Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, çev. Münir Akın, Ark Yay., İstanbul 2009, s. 120.

77 NA, SP 97/24-4, fol. 400v., Stanyan'dan John Carteret'a, İstanbul 16/27 Eylül 1721.

Osmanlı elçisinin İstanbul'a dönüşünden sonra Styanan'ın dikkatini çeken şey Bâbîâli'nin İngiltere tacına yönelik merakı değil, Yirmisekiz Çelebi ve Bonnac arasındaki anlaşmazlıklar ve bunun kamusal alana taşınmasıydı. Styanan'a göre, ülkesi için beklediği faydaları elde etmek şöyle dursun, Fransa hazinesine oldukça yük getiren bu elçilik, ayrıca Yirmisekiz Çelebi'yi Bonnac'a düşman etmişti⁷⁸.

Bonnac da her fırsatta Yirmisekiz Çelebi'den şikâyet ediyor, ona gösterilen iltifat ve ikramı yeteri kadar takdir etmediğini söylüyordu. Elçi bununla da kalmamış, Paris'te Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye verilen hediyeleri Bâbîâli'ye bildirmiş, bunun üzerine Osmanlı elçisi, kendisine sakladıklarını Sultan da dâhil olmak üzere ricale dağıtmak zorunda kalmıştı. Dirling'in takririnden anlaşıldığı kadarıyla, bu Yirmisekiz Çelebi'nin canını öylesine yakmıştı ki Bonnac hakkında olumsuz konuşmaya başlamış, ilk fırsatta intikam alacağını söyler olmuştu⁷⁹. Nitekim öyle de oldu. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Bonnac'ın büyük emek sarf ettiği Osmanlı-Fransız ahidnâmesinin yenilenmesine, buna taraftar olan Reîsülküttâp Mehmed Efendi'nin aksine, açıkça muhalefet etti. Yirmisekiz Çelebi, Paris'ten elleri boş döndüğünü, sadece Malta'dakilerin değil, Fransız gemilerinde küreğe mahkûm edilmiş Osmanlı esirlerinin de salıverilmediğini öne sürerek muhalefeti güçlendirmişti⁸⁰.

Bâbîâli'nin Yirmisekiz Çelebi'nin bilgisine başvurduğu tek konu bu değildi. İstanbul'a dönüşünden bir süre sonra, Vezîriâzam'ın huzurunda toplanan meşverete Şeyhülislâm'la birlikte Mehmed Efendi de katılmıştı. İstanbul'daki veba salgını nedeniyle meşverete dair haber toplamakta zorlanan Dirling'in imdadına saray hekimi Joseph yetişmiş, anlattığına göre, Mehmed Efendi Versailles'm Rákóczi'nin Fransa'ya dönmesini istediğini iletmişti. Habsburg istihbaratına göre, Rákóczi önce Fransa'ya oradan da Rusya'ya geçmek istiyordu. Bunu bilen Osmanlılar, Kayzer ile sorun yaşamamak adına Rákóczi'ye izin vermeyecekti⁸¹.

78 Aynı takrirden.

79 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 189, Konv.3, fol. 13r-13v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 8 Ocak 1722. Yirmisekiz Çelebi, İstanbul'da Dubois'ın Bonnac'ın dostu olmadığını propagandasını da yapıyordu. Bk. Schefer, *age.*, s. 31.

80 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 189, Konv.3, fol. 116r., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 3 Mayıs 1722. Bu konu hakkında ayrıca bk. Veinstein, *age.*, s. 38; Göçek, *age.*, s. 66-67.

81 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 189, Konv.2, fol. 104v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 17 Kasım 1721. Bu kararda Yirmisekiz Çelebi'nin rolünü tayin etmesi zor, fakat Venedik balyosu Emo, onun Rus karşıtı olduğunu söyler. Bk. Shay, *age.*, s. 136. Mehmed Efendi, Paris'te Rus diplomasisi hakkında malumat edinmeye çalışmış olmalıdır, ancak onun "[...] asıl görevi ise

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Avrupa ahvalini öğrenmekten ibaret olan misyonuna gelince; Dirling, bunu Caragia'ya sormuş, muhatabı gülerek cevap vermişti: Mehmed Efendi memnuniyetle daha fazlasını öğrenmek isterdi, ancak dâhili ve harici meselelerle dair kesin malumat edinmemesi için sürekli olarak meşgul edilmiş, gözü boyanmıştı⁸². Gerçekten de Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi anlattıklarıyla Fransa'dan ne kadar etkilendiğini belli etmiş, Osmanlı başkentinde adeta Paris rüzgârı estirmişti. Bu ilgi, henüz elçiliği günlerinde olan biteni Felemenk gazetelerini tercüme ettirerek takip eden Vezîriâzam İbrahim Paşa'nın merakından kaynaklanıyordu⁸³. İbrahim Paşa, Yirmisekiz Çelebi'nin anlattıklarından o kadar etkilenmişti ki Bonnac'ın aktarımıyla, "Vezîriâzam olmasa Osmanlı Sultanı'nın Fransa elçisi olmayı isterdim." demiş, III. Ahmed de takriri okumak istemişti⁸⁴. Yirmisekiz Çelebi'nin anlattıklarına yönelik merak o derecedeydi ki Bonnac, birçok kimsenin, işittiklerinin doğru olup olmadığını

Büyük Petro'nun Fransız politikasını öğrenmekti." demek de mümkün görünmüyor. Krş. Ahmet Oğuz, "Lale Devri Yeniliklerinin Sonraki Dönemde Yapılan Yeniliklere Etkileri", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan-Hüseyin Saraç-Gökçe Özcan, Kömen Yay., Konya 2018, s. 26.

- 82 OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 189, Konv.2, fol. 80v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 30 Ekim 1721. Yine de Mehmed Efendi'nin bilhassa Felemenk gazetelerini takip ederek istihbarat topladığını hatırlamak gerekir. Bu konuda bk. Göçek, *age.*, s. 22. Göçek, Osmanlı'da yayımlanmayan gazete türüvi süreli yayınlara yönelik Yirmisekiz Çelebi'nin ilgisini Avusturya'ya yaptığı seyahate bağlar. Oysa Yirmisekiz Çelebi'nin böyle bir seyahati yoktur.
- 83 Veinstein, *age.*, s. 47. Gazeteler yahut dönemin jargonuyla havadis kağıtları Osmanlı ricalinin Avrupa ahvalinden haberdar olmak için takip ettikleri kaynaklardandı. Bu konuda bk. Fatma Zehra Beyaz, "Gazete ta'bir olunur havâdis kâğıtları...: Osmanlı Siyasetinde Siyasî Bilgi ve İstihbarat Kaynağı Olarak Yabancı Gazeteler (1720-1789)", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C XXVII/S. 53, 2022, s. 33-91.
- 84 Veinstein, *age.*, s. 47-48. İbrahim Paşa, diğer yandan Dayezâde İbrahim'in kethüdası Kazganczâde Ömer Ağa'yı çağırarak Viyana elçiliği için bir sefâretnâme yazmasını istemiş (Zira Dayezâde İbrahim 3/4 Ocak 1721'de ölmüştü.), o da bunun için Habsburg elçiliği tercümanı Gottschalck'tan yardım rica etmişti. Dirling'in yazdığına göre, Vezîriâzam, Nahifi Efendi'nin daha önce kaleme aldığı Viyana Sefâretnâmesi'ni yeterince cazip bulmamıştı. Bk. OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 189, Konv.2, fol. 92r-92v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 30 Ekim 1721. Mezkûr sefâretnâmeyi neşreden Kraelitz-Greifenhorst, tetimme tarihinden hareketle metnin 28 Ocak 1726'da kaleme alındığını yazar; fakat yazarın kim olduğuna dair iddiada bulunmayarak metnin üslubundan ve içeriğinden hareketle düşük rütbeli bir Osmanlı'nın, muhtemelen bir yeniçeri zabitanın eseri yazmış olabileceğini iddia eder. Bk. Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst (Haz.), *Bericht über den Zug des Gross-Botschafters Ibrahim Pascha nach Wien im Jahre 1719*, Viyana 1908, s. 3. Unat, bu sefâretnâmenin Nahifi Efendi ya da Ömer Ağa tarafından yazıldığını söyler. Bk. Unat, *age.*, s. 52. Hayatına ve arkasında bıraktığı eserlere bakıldığında, Viyana Sefâretnâmesi'nin mahdud yeteneğe sahip yazarının Süleyman Nahifi Efendi olması pek ihtimal dahilinde değildir. Hakkında bk. Mustafa İsmet Uzun, "Nahifi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXXII, 2006, s. 297-299.

kendisine sorduğunu Paris'e yazmıştı⁸⁵. Dirling de Kapudan-ı derya Kaymak Mustafa Paşa ile görüşmesinde Paşa'nın Paris hakkındaki sorularına muhatap olmuştu. Habsburg kapı kethüdası, Paris hakkında işittiklerini ya Mehmed Efendi'nin mübalağa ettiği yahut Kapudan-ı derya'nın kendisine anlatılanları kavrayamadığı şeklinde yorumlamıştı⁸⁶. Oysa Stanyan'ın ifadelerine bakıldığında, Osmanlı diplomatının Fransa'dan büyülendiği açıktı, fakat bilhassa Frenk dostu olarak damgalandığı takdirde istikbalini kaybetmekten korktuğu için dost sohbetlerinde söylediklerini devlet ricalinin yanında konuşamıyordu⁸⁷.

Bir süre sonra bu merak kayboldu⁸⁸. Dirling, Yirmisekiz Çelebi'nin takririni ele geçirip kopyasını Harp Şûrâsına gönderdiğinde bu elçilik nostaljiye dönüşmek üzereydi⁸⁹. Fakat Yirmisekiz Çelebi'nin Osmanlı tarihindeki rolü henüz bitmemişti. Dirling'in sözleriyle:

“[Divân-ı hümayun tercümanı ve mühtedi İbrahim Efendi'nin de aralarında bulunduğu Latince ve coğrafya bilir kişiler] Bâbüâlî'nin emriyle Türkçeye

85 Veinstein, *age.*, s. 48.

86 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 189, Konv.2, fol. 78r-78v, Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 30 Ekim 1721.

87 NA, SP 97/24-4, fol. 403v, Stanyan'dan John Carteret'a, İstanbul 21 Ekim/1 Kasım 1721.

88 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 189, Konv.3, fol. 12v-13r, Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 8 Ocak 1722.

89 Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin takririnin mezkûr kopyası ve tercümesi Dirling'in 11 Nisan 1722 tarihli takririnin leffindedir: OeStA, Harp Arşivi (KA), Hofkriegsrat Akten Kr. 152, 1722 Juny 11. Bu takrir Râşid Târihi'ndeki metinle neredeyse aynıdır. Bk. Râşid, *age.*, s. 1237-1253. Sefâretnâme ise birçok farklı pasajı ihtiva eder. Örnek olarak Hariciye Nâzırı Dubois'ı eleştiren satırlar zikredilebilir. Fransa'da tutulan Osmanlı esirleri de Sefâretnâme'nin takrirden ayrıştığı en önemli noktaldandır. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Dubois'ı ve sair Fransız devlet adamlarını eleştirdiği satırları, Bonnac'ın onun takririne yönelik eleştirilerinden önce mi, yoksa sonra mı eklediğini söyleyemiyorum. Bonnac'ın eleştirileri için bk. Veinstein, *age.*, s. 33, 234-235. Bonnac, Dubois ve sair Fransız ricaline yönelik alaycı eleştirilerin metinden çıkarılmasını istemiş ve bunda muvaffak olmuştur. Bk. Unat, *age.*, s. 57. Sefâretnâmenin Fransızca tercümesi Bonnac tarafından Paris'e gönderilmişti. Bk. Fatma Uygur, “Lale Devri Sefiri Marquis de Bonnac'ın Osmanlı Siyasetine Etkileri”, *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Neşehir*, ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç ve Gökçe Özcan, Kömen yay., Konya 2018, s. 156. Yirmisekiz Çelebi'nin yanında bulunan Le Noir, İstanbul'un modern tasvirini yaptığı kitabının ekinde bu sefaret hakkında kendi gözlemlerine dayanan satırları çok erken bir tarihte, elçilik henüz Avrupa'nın gündemindeyken, 1721'de yayımlanmıştır. Bk. Le Noir, *Nouvelle description de la ville de Constantinople avec la relation du voyage de l'ambassadeur de la Porte ottomane et de son séjour à la cour de France*, Paris 1721, özellikle s. 213-264. Fransa Sefâretnâmesi, daha sonra Fransızca ve Türkçe olarak defalarca basılmıştır. Bk. Hasan Korkut, “Osmanlı Sefâretnâmeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C I/S. 2, 2003, s. 496.

bir atlas çeviriyor ki bu Fransa'da bulunmuş Mehmed Efendi'nin büyük bir gayret ve tutkuyla siyasi ve askerî bilimlere karşı Türklerin cehaletinin zararını ricale bildiren yakınmalarına dayanır. Bu nedenle matbaa açılmasını, İmparatorluğun ve memâlikin tasvirini ve ordunun bilhassa da süvarilerin disiplin altına alınmasını faydalı buluyordu.”⁹⁰

Sonuç

Tarihçiler Yirmisekiz Çelebi'nin Paris elçiliğinin en somut sonucunun Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Türkçe matbaanın kurulması olduğunda hemfikirdir⁹¹. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'da ziyaret ettiği yerler arasında, örneğin Lyon'da, matbaalar da bulunuyordu ve Osmanlı heyeti bu zanaat hakkında ustalarından bilgi almıştı⁹². Osmanlı elçisiyle Paris'te tanışmak fırsatı bulan Fransız filozof Saint-Simon'a bakılırsa, Yirmisekiz Çelebi, kitaplarla ve matbaayla alakadar olmuştu, hatta hâlihazırda malumat sahibiydi.⁹³ Saint-Simon'un hatıratındaki ilgili pasajları eserinin sonuna ilave eden Veinstein, buradan hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaa açmak fikrinin Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin

90 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 189, Konv.3, fol. 162v., Dirling'den Harp Şûrâsına, İstanbul 24 Mayıs 1722. Alıntılanan pasajın devamında Dirling, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris günlerinde Osmanlı sîpahisine yönelik alaycı tavrı nedeniyle Mareşal de Villars ile karşılaşmaktan kaçındığını yazar. Alıntıda zikredilen atlas tercümesi için bk. Salim Aydüz, “Lale Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C III, 1997, s. 163.

91 Paris elçiliğinin Osmanlı mimarisindeki yansımaları konusunda ise ihtilaf vardır. Sadâbad'ın inşasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten getirdiği planların esas alındığı iddiasına yönelik eleştiriler ve yeni bir öneri için bk. Can Erimtan, “Sadâbad Algısı: ‘Lale Devri’ ve Osmanlı-Safevi Rekabeti”, *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri – On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, ed. Dana Sajdi, çev. Aylin Onacak, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 61-87. Buna karşın içerlerinde Bonnac'ın ve Venedik balyosu Emo'nun da bulunduğu birçok çağdaş gözlemci Sadâbad'daki Fransız mimarisinin etkisinden söz ederler. Bunların da dikkate alınması gerektiği hakkında bk. Ünver Rüstem, *Ottoman Baroque – The Architectural Refashioning of Eighteenth-Century Istanbul*, Princeton Uni. Press, Princeton 2019, s. 30. Francesco Gritti'nin elçilik maiyetiyle İstanbul'a gelen Girolamo Vignola da Sadâbad'ın inşasında Mehmed Efendi'nin Paris ve Versailles tasvirlerinin etkili olduğundan bahsetmiştir. Bk. Girolamo Vignola, “Viaggio e descrizioni”, *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato: Constantinopoli, Relazioni Inedite*, haz. Maria Pia Pedani, Bottega d'Erasmus, Padova 1996, s. 871.

92 İşkisel, *age.*, s. 109. Matbaanın kuruluşu hakkında bk. Orlin Sabev, *İbrahim Mütefferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746) – Yeniden Değerlendirme*, Yeditepe Yay., İstanbul 2016, s. 145 vd. Sabev'in araştırmaları, İbrahim Mütefferrika'nın Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris elçiliği öncesinde matbaacılık ile uğraştığını ortaya koyar; matbaanın kuruluşunda Yirmisekiz Çelebi'den ziyade oğlu Said Efendi'yi öne çıkarır. Bk. *age.*, s. 163-167. Bu zamansız kapitalist girişim hakkında ayrıca bk. Kemal Beydilli, *İki İbrahim – Mütefferrika ve Halefi*, Kronik Yay., İstanbul 2019, s. 11-16. Ayrıca bk. Kılınç, *age.*, s. 93 ve Küçük, *age.*, s. 194 vd.

93 A. de Boislesle (haz.), *Mémoires de Saint-Simon – Nouvelle Édition*, C 38, Hachette, Paris 1926, s. 202.

aklına Paris'te geldiğini yazar⁹⁴, ki yukarıda Dirling'den yaptığım alıntı da bu iddiayı destekler. Yine de Osmanlı elçisi sefâretnâmesinde matbaadan bahsetmemiştir.

Osmanlı sefirinin takririnde ve Sefâretnâme'de büyük hayranlıkla bahsettiği kale planlarının, kale mimarisinde etkisi olup olmadığı tartışılabilir, ancak kendi işlerinde müstakil nazırların Bâbüâlî'de bir reform için önerilmediği açıktır. Esasen Fransa'da krallığın taşraya nüfuz ettiği en önemli kurum olan *intendant*ların öneminin Yirmisekiz Çelebi tarafından idrak edilemediğine bakılırsa, ortada Osmanlı/Türk modernleşmesi için esaslı program önerecek birisi söz konusu değildir⁹⁵. Gerçekte sefâretnâmelerin Osmanlı/Türk modernleşmesine katkısı için Ebubekir Ratib Efendi'nin sefâretnâmesini beklemek gerekecektir⁹⁶. Ancak bu Yirmisekiz Çelebi'nin eserinin “Sefâretnâmeler Asrı”nın⁹⁷ en ilginç metinlerinden birisi olduğu gerçeğine hâle getirmez. Nihayetinde kimliği, elçilik misyonu ve acayip şeylerden bahsetse bile Sefâretnâme'nin muhtevası Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi terbiyeli bir turistten çok daha fazlası yapıyor⁹⁸.

- 94 Veinstein, *age.*, s. 50 ve 225-227. Berkes ise, yine aynı hatıratı atıfla, Yirmisekiz Çelebi'nin Saint-Simon'a bu fikrinden bahsettiğini yazar. Bk. Berkes, *age.*, s. 56. Buna karşılık, Berkes Türkiye'de Çağdaşlaşma'nın nüvesini teşkil eden kitabında Paris elçiliğini ve Fransa Sefâretnâmesi'ni “Rönesansın Silüeti” bölümü içinde “Yeni Bir Dünyanın Keşfi” başlığı altında genişçe incelemiştir, burada Saint-Simon'a atıf vermek yerine hatıratından ilgili pasajı İngilizceye çevirerek aktarmıştır. Karşılaştırıldığında görüleceği üzere, Yirmisekiz Çelebi'nin Saint-Simon'a niyetinden bahsetmesi söz konusu değildir. Diğer taraftan, Berkes'in zaman içinde Yirmisekiz Çelebi'nin sefâretnâmesine daha eleştirel yaklaştığı anlaşılır (Bk. dipnot 7). Krş. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, McGill University Press, Montreal 1964, s. 33-35.
- 95 Kale planları hakkındaki pasajlar için bk. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *age.*, s. 205. Osmanlılar, bu dönemde kale modernizasyonu için Avrupalı mühendisleri istihdam ediyorlardı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi işinde müstakil nâzırlıklar, örneğin Fransa'da 17. yüzyılda tesis edilmiş Harp Nâzırlığı (Secrétaire d'État à la Guerre) yahut Kaleler Komiserliği (Commissaire-général des fortifications) gibi askerî devrimi tamamlayan bürokratik kurumlar henüz kurulmamıştı. Osmanlı taşrasında ise malikane usulüyle birlikte merkez ve taşra arasında yeni gerilim hatları oluşuyordu. Bu konuda bk. Ali Yaycıoğlu, “Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı?”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. XVIII, Güz 2021, s. 25.
- 96 Ebubekir Ratib Efendi'nin elçiliği ve sefâretnâmesi hakkında bk. Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2010.
- 97 Bu yerinde tanımı Onur Kınılı'dan ödünç alıyorum. Kınılı'nın Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçiliğine ve sefâretnâmesine atfettiği önemin girişte eleştirdiğim hâkim paradigma eksenli olduğunu da vurgulamalıyım. Bk. *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, İmge yay., Ankara 2006, s. 115-121.
- 98 Yirmisekiz Çelebi'nin İstanbul'daki bilim dünyasıyla ilişkileri de bu bağlamda hatırlanmalıdır. Bk. Küçük, *age.*, s. 185 vd.

Diplomasi tarihi bağlamından bakıldığında, Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliği diplomatik olarak semeresiz kalmıştır⁹⁹. Esasen literatürdeki aksi yöndeki ifadelere rağmen, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, herhangi bir ittifak antlaşmasını teklif etmek üzere Paris'e gönderilmemiştir¹⁰⁰. Bu nedenledir ki bu elçiliğe Osmanlı siyasi tarihi bağlamında çok az yer ayrılır. Örneğin Hammer, Yirmisekiz Çelebi'nin Avrupa ahvaline dair bilgi toplamak için Vezîriâzam tarafından Paris'e gönderildiğini yazmakla yetinirken, Nicolae Jorga Osmanlı elçisinin ismini sadece dipnotta zikretmiştir¹⁰¹. Bonnac da hatıratında Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğinden sadece iki defa bahseder: İlki basit bir kronolojik nirengi noktası olarak; ikincisi ise Fransız mimarisinin Osmanlı mimarisi üzerindeki etkisini anlatırken¹⁰². Bu Yirmisekiz Çelebi ve Bonnac arasında, Osmanlı-Fransız ahidnâmesinin yenilenmesini de engelleyen gerilimin sonucu olabilir; Bonnac'ın destekçisi olduğu bu elçiliğin aleyhine dönmesini kabullenemeyip bunu hatıratına açıkça yazmak yerine böylece geçiştirmeyi istemiş olması pekâlâ mümkündür.

İbrahim Paşa'nın Paris'e Habsburg aleyhtarı bir teklifte bulunması, Fransa ve İspanya arasında barış imzalandıktan sonrasına rastlar. Vezîriâzam, bu defa Versailles'a elçi göndermek yerine bu niyetini önce Le Noir ile sözlü olarak iletmış, daha

- 99 Sefâretnâme'nin muhtevası da elçiliğin siyasi misyonuna dair çok az şey söyler. Bu durum Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğinin açık bir siyasi vazifesi olmamasıyla alakalıdır. Bk. İşksel, *age.*, s. 111. Malta meselesine dair görüşmelerin ayrı bir takirle Bâbîâlî'ye arz edilmesi de Sefâretnâme'deki bu sessizliğe anlam kazandırır.
- 100 Göçek, Ahmed Refik'in *Târîhi Simâlar* adlı eserine atıfta bulunarak Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Paris'te Osmanlı, Fransa ve İspanya arasında üçlü ittifak kurulmasını teklif edeceğini yazsa da dönemin diplomasisi göz önüne alındığında bu mümkün değildir. Bk. Göçek, *age.*, s. 66; Ahmed Refik, *age.*, s. 36-37. Unat da bunu tekrarlar ve bu konuda başarı sağlayamayacağım anladığında Yirmisekiz Çelebi'nin süratle İstanbul'a döndüğünü yazar, bk. *age.*, s. 56-57. Bu bilginin kaynağı Bonnac'ın hatıralarını yayına hazırlayan Charles Schefer olmalıdır. Schefer'e göre, İbrahim Paşa üçlü bir ittifak kurularak Habsburglara karşı savaş ilan edilmesini arzuluyordu. Bk. Schefer, *age.*, s. 30. Uzunçarşılı da bundan bahseder, bk. *Osmanlı Tarihi*, C IV/2, TTK Yay., Ankara 1995, s. 205.
- 101 Hammer, *age.*, s. 257, Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C IV, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe yay., İstanbul 2005, s. 324 d. 197. Jorga'nın kaynağı esasen Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğini genişçe anlatan Hurmuzaki'dir. Hurmuzaki ise Dirling'in takrirlerine dayanır. Bk. Hurmuzaki, *age.*, s. 234-237. Zinkeisen ise eserinde bu elçilikten bahsetmez.
- 102 "Kutsal Mezar Kilisesi kubbesi tamiriyle ilgili konunun Majestelerinin istediği şekilde karara bağlandığını Majestelerine bildirmek için Mehmet Efendi'nin hareketi sırasında Büyük Hükümdar, oğullarının en büyükleri olan üç şehzadeyi sünnet ettirmiş [...]” ve “Majesteleri nezdine elçi olarak gönderilen Mehmet Efendi'nin geri dönüşünden sonra, İbrahim Paşa kendisine anlatılan bahçe ve binalarımızın ihtişam ve güzelliğini taklide çalıştı.” Bk. Schefer, *age.*, s. 171 ve 183.

sonra Yahudi hekim Daniel de Fonseca aracılığıyla hatırlatmıştı¹⁰³. Bunda Yirmisekiz Çelebi'nin Avrupa'dan taşıdığı haberlerin ne derece etkisi vardı, tahmin etmesi güç. Ancak Avrupa'nın siyasi ahvali ve Fransız diplomasisi ve bilhassa yeni bir savaşı karşılayacak durumda olmayan maliyesi, İbrahim Paşa'nın Habsburglara karşı Osmanlı-Fransız ittifakı oluşturmayı hedefleyen teklifini cevapsız bıraktığı gibi, Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğinin üzerine bina edilebilecek bir Osmanlı-Fransız ittifakı tarihinden söz edilmesini de imkânsız kıldı.

Bunun arkasında esasen Osmanlı diplomasisinin temel sorunlarından bir tanesi yatar: İstihbarat edinmemek. Vezîriâzam İbrahim Paşa'nın Habsburg aleyhtarı dış politika oluşturmaya çalışması, yalnızca Avrupa ahvalinden güvenilir ve zamanında haber almakla mümkündü. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi bu sebeple Paris'e gönderilmişti, III. Ahmed bu sebeple Viyana'ya tayin edilecek şehbenderin akıbetini sormuştu¹⁰⁴. Aslında Viyana'da bir şehbenderlik açılması, Yirmisekiz Çelebi'nin elçiliğinden önce gündeme gelmiş, fakat şehbender tayini meselesi 1726'ya kadar sonuçlanmamıştı. Her iki örneğin de gösterdiği üzere, Vezîriâzam İbrahim Paşa'nın Osmanlı diplomasi kurumlarını, Avrupa'dan edindiği haberleri istihbarata çevirecek yeni kurumlarla değiştirmek, bu manada esaslı reform yapmak düşüncesi bulunmuyordu. Kısacası Osmanlı/Türk modernleşmesinin vakti henüz gelmemiş, aktörleri de tarih sahnesine çıkmamıştı. Bunun için Nizâm-ı Cedîd'i beklemek gerekecekti.

Teşekkür

Makalenin kaleme alınması sürecinde bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Hüseyin Yılmaz'a ve Emine Gökşen'e; müsveddeyi okuyarak düzeltme önerilerinde bulunan Fatih Yeşil'e, Güneş Işıksele'e ve M. Halef Cevrioğlu'na teşekkür ederim.

¹⁰³ Hurmuzaki, *age.*, s. 291-292; Veinstein, *age.*, s. 48.

¹⁰⁴ Nitekim şehbender tayin edilen Kazgancızâde Ömer Ağa'dan, konsolosluk işlerinin yanı sıra, "Nemçe devletinden mâ'adâ mülûk-ı Nasarâ'nın tahsîl-i habâyâ-yı umûr-ı devletleri" gibi faydalar da bekleniyordu. Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râsîd ve Zeyli*, C III, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur ve diğerleri, Klasik yay., İstanbul 2013, s. 1456. Ömer Ağa'nın faaliyetleri hakkında bk. Heidrun Wurm, "Entstehung und Aufhebung des osmanischen Generalkonsulats in Wien (1726-1732) – Eine Relation Heinrich von Penckers aus dem Jahr 1761", *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchives*, C XLII, 1992, s. 152-176.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Avusturya Devlet Arşivleri (OeStA)

Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi (HHStA), Türkiye I, Turcica 187; 188; 189.

Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi (HHStA), Frankreich, Diplomatische Korrespondenz 29, 30.

Harp Arşivi (KA), Hofkriegsrat Akten Kr. 152.

British Library, Add MS 22521.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNS.NMH.d): 6.

Cevdet Hariciye (C.HR): 151/7534; 186/9275.

The National Archives (NA), State Papers 97/24-3, 24-4.

The National Archives (NA), State Papers 78/169.

Wienerisches Diarium, nu. 1853, 3 Mayıs 1721.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Afyoncu, Erhan, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I”, *Belgeler*, C XX/S. 24, 1999, s. 77-155.

Afyoncu, Erhan (haz.), *III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayunlarında Sultan ve Diplomasi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2022.

Ahmed Refik [Altınay], *Târîhî Simâlar*, Kitâbhâne-i Askerî, İstanbul 1331 [1912-13].

Akçay, Eray, *İBB Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, Nr. O. 34'te Kayıtlı Fransa'nın İstanbul Elçisi Marquis de Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi ile Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Araç, Ünal, *İktidar ve Sanat Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)*, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2022.

Arıkan, Zeki, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XLIII, 2013, s. 551-552.

Artan, Tülay, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, S. 83, *Osmanlı: Muktedirler ve Mâdunlar*, 2000, s. 292-322.

d'Aubigny, E., "Un ambassadeur turc a Paris sous la Régence", *Revue d'histoire diplomatique*, C III, 1889, s. 78-91 ve 200-235.

Aydüz, Salim, "Lale Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C III, 1997, s. 143-170.

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, McGill University Press, Montreal 1964.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002.

Beyaz, Fatma Zehra, "Gazete ta'bir olunur havâdis kâğıtları...: Osmanlı Siyasetinde Siyasî Bilgi ve İstihbarat Kaynağı Olarak Yabancı Gazeteler (1720-1789)", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C XXVII/S. 53, 2022, s. 33-91.

Beydilli, Kemal, "Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXX, 2007, s. 9-30.

Beydilli, Kemal, *İki İbrahim – Müteferrika ve Halefi*, Kronik Yay., İstanbul 2019.

Bono, Salvatore, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, çev. Betül Parlak, İletişim, İstanbul 2003.

de Boislisle, A. (haz.), *Mémoires de Saint-Simon – Nouvelle Édition*, C 38, Hachette, Paris 1926.

Burçak, Berrak, "Osmanlı Sefaret Müessesesi ve 18. Yüzyıl Osmanlı Tarihi: Göçek'e Bir Alternatif", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*. Norman Itzkowitz *Armağanı*, ed. Baki Tezcan - Karl Barbir, çev. Zeynep Nevin Yelçe, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007, s. 175-180.

Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, haz. Abdülkadir Özcan-Yunus Uğur vd., Klasik Yay., İstanbul 2013.

Desmet-Gregoire, Helene, *Büyük Divan: XVIII. Yüzyıl Fransası'nda Türkler ve Türk Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1991.

von den Driesch, Gerard Cornelius, *Historische Nachricht von der Röm. Kayserl. Groß-Botschaft nach Constantinopel ...*, Nürnberg 1723.

Eldem, Ethem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito*, S. 19: *Osmanlılar Özel Sayısı*, 1999, s. 189-199.

Emecen, Feridun, "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve 'Lale Devri' Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, S. LII, 2018, s. 79-98.

Ercan, Hüseyin Onur, *Pasarofça Antlaşması 1718 – Diplomasi ve Barış*, TTK Yay., Ankara 2022.

Erimtan, Can, “The Case of Saadabad: Westernization or Revivalism?”, *Art Turc – Turkish Art, 10th International Congress of Turkish Art, Geneva, 17-23 September 1995, Proceedings*, Fondation Max Van Berchem, Cenova 1999, s. 287-290.

Erimtan, Can, *Ottomans Looking West? The Origins of the Tulip Age and its Development in Modern Turkey*, I.B.Tauris, Londra 2008.

Erimtan, Can, “Sadâbad Algısı: ‘Lale Devri’ ve Osmanlı-Safevi Rekabeti”, *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri – On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, ed. Dana Sajdi, çev. Aylin Onacak, Koç Üniversitesi yay., İstanbul 2014, s. 61-87.

Ertaş, Mehmet Yaşar, “Lale Devri’ne Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Politik Psikoloji Perspektifi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 85, *Metafor ve Gerçeklik Arasında Lâle Devri 1718-2018*, 2018, s. 301-321.

Eşel, Gökhan, “Lale Devri Sefaretnamelerinin Osmanlı Modernleşmesindeki Yeri”, *Aşya Studies – Akademik Sosyal Araştırmalar*, C VI/S. 2, 2022, s. 41-46.

Fodor, Pál, “Maltese Pirates, Ottoman Captives and French Traders in the Early Seventeenth-Century Mediterranean”, *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, ed. Géza Dávid ve Pál Fodor, Brill, Leiden 2007, s. 221-237.

Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası*, Devlet Basımevi, İstanbul 1939.

Göçek, Fatma Müge, *East Encounters West France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford Uni. Press, New York 1987.

von Hammer-Purgstall, Joseph, *Geschichte des osmanischen Reiches*, C VII, Hartlebens Verlag, Peşte 1831.

von Hurmuzaki, Eudoxius, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, C IV, Bükreş 1885.

İşıksel, Güneş, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Fransa’da: Güzergâh, Toplumsal Algı, Diplomatik Pratikler ve de ‘Lale Devri’ ”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 85, *Metafor ve Gerçeklik Arasında Lâle Devri 1718-2018*, 2018, s. 99-112.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C IV, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

Karahasanoglu, Selim, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Cultere in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Binghamton University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York 2009.

Karahasanoglu, Selim, "The Tulip Age in Ottoman Historiography: A Critique", *History From Below A Tribute in Memory of Donald Quatert*, ed. Selim Karahasanoglu - Deniz Cenk Demir, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 163-187.

Karal, Enver Ziya, "Tanzimattan Evvel Garphlaşma Hareketleri (1718-1839)", *Tanzimat I: Yüzüncü Yıldönümünü Münasebetiyle*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 13-30.

Kılınç, Berna, "Yirmisekiz Mehmed Çelebi's Travelogue and the Wonders that Make a Scientific Centre", *Travels of Learning: A Geography of Science in Europe*, ed. A.Simoes, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2003, s. 77-100.

Kınlı, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, İmge Yay., Ankara 2006.

Korkut, Hasan, "Osmanlı Sefaretnâmeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C I/S. 2, 2003, s. 491-512.

von Kraeletz-Greifenhorst, Friedrich (haz.), *Bericht über den Zug des Gross-Botschafters Ibrahim Pascha nach Wien im Jahre 1719*, Viyana 1908.

Küçük, Harun, *Science without Leisure – Practical Naturalism in Istanbul, 1660-1732*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2020.

Le Noir, *Nouvelle description de la ville de Constantinople avec la relation du voyage de l'ambassadeur de la Porte ottomane et de son séjour à la cour de France*, Paris 1721.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara 2000.

Lewis, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*, W.W.Norton, New York 2001.

Lindsay, J. O., "International Relations", *The New Cambridge Modern History*, C VII, University Press, Cambridge 1966, s. 191-213.

McCluskey, Phil, "An Ottoman Envoy in Paris: Süleyman Ağa's Mission to the Court of Louis XIV, 1669", *Osmanlı Araştırmaları*, C XLVIII, 2016, s. 337-355.

Mikes, Kelemen, *Türkiye Mektupları*, çev. Sadrettin Karatay, TTK Yay., Ankara 2014.

Oğuz, Ahmet, "Lale Devri Yeniliklerinin Sonraki Dönemde Yapılan Yeniliklere Etkileri", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan-Hüseyin Saraç-Gökçe Özcan, Kömen Yay., Konya 2018, s. 21-29.

- Ölmez, Adem, “Batıyı Anlatan İlk Osmanlı Metinlerinde ‘Batı Bilgisi’nin Yorumlanması”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C 6/S. 11, 2020, s. 170-183.
- Polatçı, Türkan, “Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Paris Sefaretnamesi’nin Önemi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C II/S. 2, 2011, s. 249-263.
- Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur ve diğerleri, Klasik Yay., İstanbul 2013.
- Rüstem, Ünver, *Ottoman Baroque – The Architectural Refashioning of Eighteenth-Century Istanbul*, Princeton Uni. Press, Princeton 2019.
- Sabev, Orlin, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746) – Yeniden Değerlendirme*, Yeditepe Yay., İstanbul 2016.
- Schefer, M. Charles, *İstanbul’da Fransız Elçiliği Marki de Bonnac’ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri*, çev. Ali Şevket Bizer, TTK Yay., Ankara 2017.
- Shay, Mary Lucille, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, çev. Münir Akın, Ark Yay., İstanbul 2009.
- Stein, J.M., “An Eighteenth-Century Ottoman Ambassador Observes The West: Ebu Bekir Ratip Efendi Reports on the Habsburg System of Roads and Posts”, *Archivum Ottomanicum*, C X, 1985, s. 219-312.
- Subaşı, Turgut, “Lâle Devri’ne Ait Bir Islahat Takriri”, *Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç ve A.Gökçe Özcan, Kömen Yay., Kayseri 2018, s. 886-900.
- Suzuki, Tadashi, “Fransa Sefaretnamesi Müellifi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Hayatına Ait Bazı Noktalar Üzerine”, *XII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C III, TTK Yay., Ankara 1999, s. 1121-1124.
- Süer, Aydın, *Diskurse des Niedergangs – Reflexionen über das Eigene und das Fremde in osmanischen und türkischen Reiseberichten*, Springer VS, Wiesbaden 2019.
- Şakul, Kahraman, “Lale Devrinde Askerî Islahat Düşüncesi”, *Aktüel Tarih*, S. V, 2022, s. 28-36.
- Şirin, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay., Ankara 2006.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001.

Tuncer, Şaduman, *Sultan III. Ahmed – Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti*, Timaş Yay., İstanbul 2023.

Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasi – Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Seafirleri ve Sefaretnameleri*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yay., Ankara 1992.

Uygur, Fatma, “Lale Devri Sefiri Marquis de Bonnac’ın Osmanlı Siyasetine Etkileri”, *Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan-Hüseyin Saraç-Gökçe Özcan, Kömen yay., Konya 2018, s. 151-168.

Uzun, Mustafa İsmet, “Nahîfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXXII, 2006, s. 297-299.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C IV/1, TTK Yay., Ankara 1995.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C IV/2, TTK Yay., Ankara 1995.

Veinstein, Gilles, *Mehmed efendi – Le Paradis des infidèles. Relation de Yirmisekiz Çelebi Mehmed efendi, ambassadeur ottoman en France sous la Régence, Traduit de l’ottoman par Julien-Claude Galland*, François Maspero, Paris 1981.

Velde, François R., “John Law’s System”, *The American Economic Review*, C 97/S. 2, 2007, s. 276-279.

Vignola, Girolamo, “Viaggio e descrizioni”, *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato: Constantinopoli, Relazioni Inedite*, haz. Maria Pia Pedani, Bottega d’Erasmus, Padova 1996.

Wurm, Heidrun, “Entstehung und Aufhebung des osmanischen Generalkonsulats in Wien (1726-1732) – Eine Relation Heinrich von Penklers aus dem Jahr 1761”, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchives*, C XLII, 1992, s. 152-176.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri”, *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, 1996, s. 319-338.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “Türk ve Fransız Kültürlerinin Etkileşiminde Paris Elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Rolü (1720-1721)”, *Osmanlı Devleti’nin Diplomasi Tarihi – Makaleler I*, ed. M. Alaaddin Yalçinkaya-Uğur Kurtaran, Altınordu Yay., Ankara 2020, s. 41-78.

Yaycıoğlu, Ali, “Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı?”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. XVIII, 2021, s. 8-56.

Yener, Ekrem, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Sefaretname'sinde Yer Almayan Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Raporu”, *Toplumsal Tarih*, S. 351, Mart 2023, s. 70-72.

Yeşil, Fatih, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2010.

Yıldız, Aytaç, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'e Neden Gitti? Türk Tarihyazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 85, *Metafor ve Gerçeklik Arasında Lâle Devri 1718-2018*, 2018, s. 113-123.

Yıldız, Aytaç, “Türk Tarihyazımı Üzerine Eleştirel Bir Deneme – Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'e Neden Gitti?”, *Toplumsal Tarih*, S. 307, Temmuz 2019, s. 78-83.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *Fransa Sefâretnâmesi*, haz. Abdullah Uçman, Dergâh Yay., İstanbul 2017.